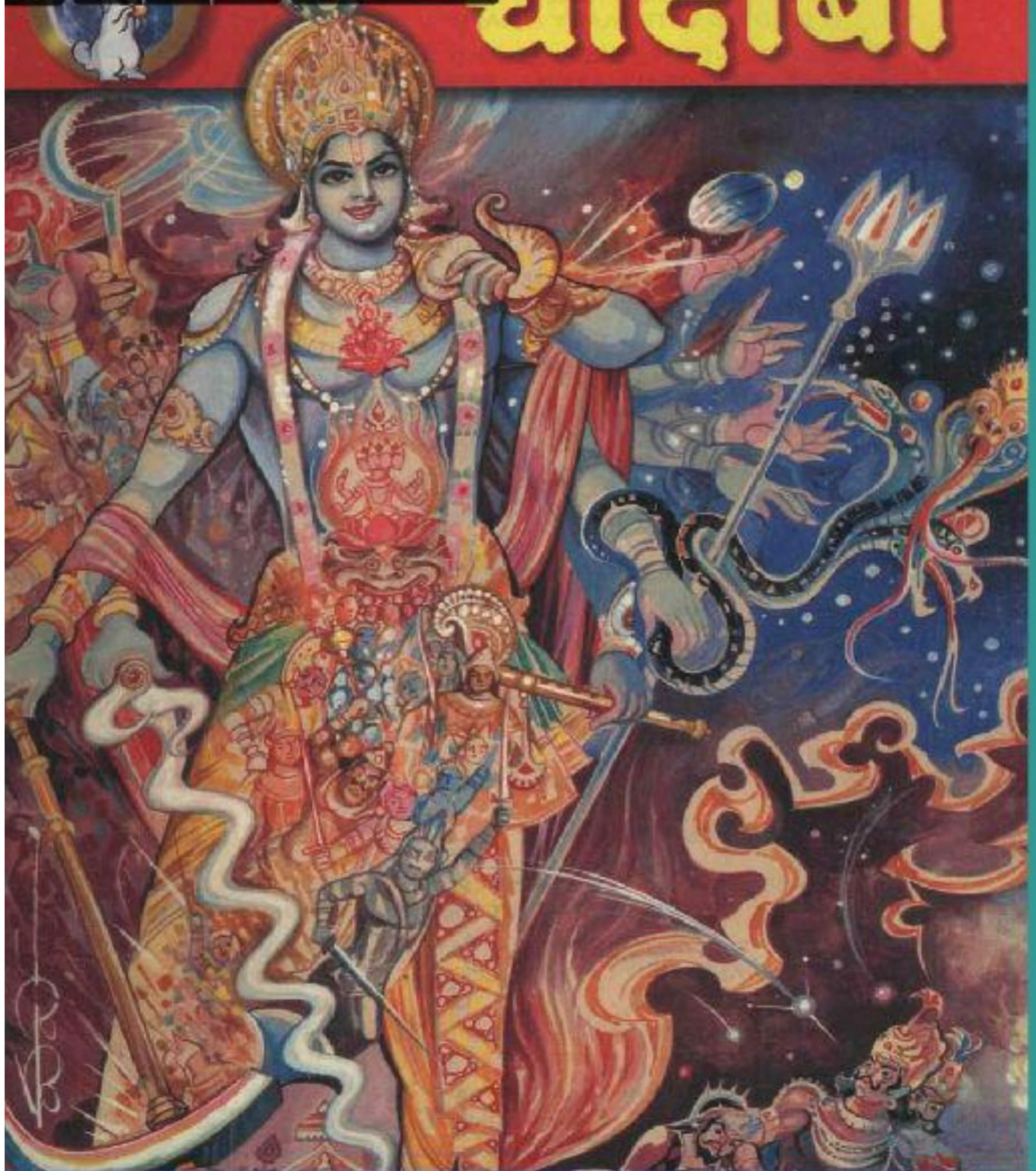
मार्च - २०००-रू. १०.००

चांदोबा



खास बातम्या

खिशातलं पिशाच

ज्या ज्या खिशात एक सिगरेटचं पाकीट असतं, तो खरोखरच खिशात एक पिशाच्च बाळगत असतो. जेंव्हा कोणी सिगरेट ओढत असतो, तेंव्हा त्याला माहीत नसतं की प्रत्येक सिगरेट त्याच्या आयुष्याची ११ मिनिटं शोषून घेत असते. २० सिगरेटींचं एक पाकीट आयुष्यमानाचे तीन तास अन् चाळीस मिनिटं कमी करत असतं.

नोव्हेंबर १९९९ मधे अनुमान काढल्याप्रमाणे, पूर्ण



जगात १.२ बिलियन इतकी माणसं बिडी-सिगरेट ओढणारी आहेत. वर्षाच्या शेवटी त्यांच्यापैकी ४ मिलियन माणसं तंबाखूशी संलग्न रोगांमुळे मेलेली असतील.

दीर्घतर आयुष्यासाठी त्या वाटेवर हसत रहा

तंबाखू ओढणं हे जसं माणसांना मारतं, तसंच हसणं हे त्यांच्या आयुष्याची काही वर्षे वाढवतं ही गोष्ट जगन्मान्य झालेली आहे. (हे सिद्ध करण्यासाठी आपणाजवळ गणिती पुरावा नसला तरी.) कसंही असलं तरी हास्य जीवन आनंदी करतंच. १ जानेवारी रोजी



संपूर्ण जगातल्या ५०० हास्यमंडळांनी जागतिक-हास्य-दिन साजरा केला.

संपूर्ण विश्व हे एक घर आहे

आपण ज्या इमारतीत रहातो, ती इमारत म्हणजे 'आपलं घर' असे काहीजण मानतात, अन् दुसरे काही त्यांचे गाव किंवा शहर म्हणजेच 'आपलं घर' असे मानतात. आणखी काहीजण संबंध देशाला 'घर' मानतात; तर आणखीही काही असे आहेत, की ते पूर्ण पृथ्वीलाच 'आपलं घर' मानतात. 'वसुधैव कुटुम्बकम्''. तरल कल्पनाशक्तीवाला माणूस किंवा स्त्री सगळ्या



सूर्यमालेकडेच 'आपलं घर' म्हणून पाहू शकेल.

पण आता ब्रिटीश अंतराळतज्ञांना असे आढळले आहे की आपल्या सूर्यमालेबाहेरील एका ग्रहाकडून प्रकाश येत असतो. निराळ्या शब्दात सांगायचं, तर आपल्याला ठाऊक असल्यापेक्षा आपलं आयुष्य फार अज्ञात अशा शक्तीने प्रभावित झालेले असते. खरोखरच संपूर्ण विश्व हेच 'आपलं घर' आहे.

चालू महिन्यात जन्मलेली विशेष व्यक्ती

सत्याच्या शोधाचे चिन्ह

महान् मोगल सम्राट, बादशहा शहाजहान आणि त्याची बेगम मुमताज यांना पुत्रजन्म म्हणजे सहाजिकच एक आनन्दाचा प्रसंग. तो दिवस होता २० मार्च १६१५. राजमहाल आनन्दोत्सवात मग्न झाला.

दारा शुकोह नाव मिळालेला हा शहाजादा मोठा होऊन एक बुद्धिमान तरूण बनला. तो दयाळू असून सर्वांशी नम्रतेने वागे. पण विशेष म्हणजे इतर शहाजादे, किंवा राजपुत्र जसे करमणूक अन् चैनबाजीत वेळ वाया घालवतात तसा दारा शुकोह कधीही आपला वेळ वाया न घालवता, तो जास्तीत जास्त वेळ वेद, अुपनिषदे यांसारख्या पवित्र ''ग्रंथा'' च्या पठणात घालवत असे. तो नेहमी विद्वान पंडितांना आपल्या महालात बोलावून घेअून आठवडेचे आठवडे त्यांच्याशी तत्वज्ञान व आध्यात्म यांविषयी चर्चा करत राही.

दारा शुकोह



दारा शुकोहने काही अुपनिषदे व गीता यांचा अनुवाद पर्शियनमधे केला. जीवनाच्या आध्यामिक ध्येयाचा विचार करायचा, तर हिन्दु अन् मुस्लिम मतांमधे कोणताही विशेष फरक नाही, अशी त्याची खात्री पटलेली होती. या दोन मतांमधील साम्यांवर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न म्हणून त्याने 'समुद्रसंगम' (दोन समुद्रांचा संगम) नावाचे पुस्तकही लिहिले.

दुर्दैवाने, शहाजादा दारा अशा योग्य कार्याच्या मागे लागला होता, तेंव्हा त्याचा धाकटा भाअू औरंगजेब त्याच्याविरुद्ध एक खुनशी कारस्थान रचत होता. शहाजहान आजारी पडला, तेंव्हा औरंगजेबाला संधी मिळाली. दाराचा एका लढाईत पराभव झाला. आणि त्याने जीवन खान . . . . घरात आश्रय घेतला. हा अफगाण दादारचा गव्हर्नर होता. दाराने एकदा त्याचे प्राण वाचवले होते. पण या कृतघ्न माणसाने आपले प्राण वाचवणाराला औरंगजेबच्या हाती सोपवले. औरंगजेबने आपल्या हिडीस महत्वाकांक्षेच्या पूर्ततेसाठी आपल्या अुमद्या थोरल्या भावाची-जो सिंहासनाचा वारस होता-दिल्लीच्या रस्त्यांवरून पायी चालवत मिरवणूक काढली. ३० ऑगस्ट १९५९ रोजी दाराला मारून टाकण्यात आले. त्याचा मुलगा सुलेमान याची तो कैदेत. असताना १६६२ मधे कत्तल करण्यात आली. औरंगजेबने नंतर आपले आणखी दोन भाअू मुराद व शुजा यांनाही मारून टाकले.

दाराशुकी हचे लिखाण

या जगात नव्हे तर पुढल्या जगात च (परलोकात) देवाचे अस्तित्व जाणवू शकते-या कल्पनेला काही आधार नाहीय. कारण तो जर सर्वव्यापी असेल, तर ही गोष्ट नक्कीच की, कुठल्याही प्रकारे, कुठेही अन् कुठल्याही वेळी तो स्वतःचे अस्तित्व दाखवण्यासाठी प्रकट होअू शकतो. जो कोणी त्याचे अस्तित्व (या दुनियेत) अनुभवू शकणार नाही, त्याला तिथे (नंतरच्या-दुसऱ्या दुनियेत) ते अनुभवायला फार त्रास होईल.

मी, स्वतःच स्वयं विष्णु असणाऱ्या, आपल्या आत्म्याच्या इच्छेने आपल्या मनाला मंदार पर्वत (रवी) व आपल्या संकल्प-विकल्पांना देव व दानव (दोन बाजूंनी मंथन करणारे) बनवून शास्त्रांचा सागर घुसळून काढला. त्यातून मी असं ज्ञान-रत्न मिळवलं, की जे देवांना व दानवांनाही मिळू शकले नाही. (तशी तर मंथनातून त्यांनी चौदा रत्ने काढली होतीच)

केवळ परमात्म्याच्या आराधनेतून व त्याच्या ज्ञानातूनच मला ''समुद्रसंगम'' किंवा 'दोन समुद्रांचे मिलन' हा ग्रंथ पुरा करायची शक्ती प्राप्त झाली.

चांदोबा

फेब्रुवारी, २०००



अुत्तरे

१. राणी पद्‌मिनी व मेवाड (अुदेपुर)चा राजा रतनसिंह. हल्लेखोर होता - अल्लाअुद्दीन खिलजी. ही घटना १३०२ मधे घडली.

२. अ. पहिला चुलत भाअू.

   ब. कंस हा जरासंधाचा सासरा.

   क. सावत्र माअू

   ड. कृपाचार्य अश्वत्थामाचे मामा.

   इ. सावत्र भाअू.

३. १. विष्णुशर्माकृत-पंच तंत्र

   २. गुणाढ्यकृत बृहत् कथा - ज्यातून सोमदेवकृत कथासरित् सागर घेतलेले आहे.

   ३. बुद्धाच्या जातक-कथा

   ४. भगवत्‌गीता

   ५. वेद, अुपनिषद, महाकाव्ये (रामायण व महाभारत) व पुराणे.

नव्या स्पर्धा

चांदोबाचे वाचकांस आवाहन

निरनिराळ्या क्षेत्रांत शोधबोध व कल्पनाविलास यांना चालना देणाऱ्या स्पर्धांमधें भाग घ्या.





छायाचित्र शीर्षक स्पर्धा

१. नवोदित छायाचित्रकारांनी या स्पर्धेसाठीं एकमेकांशी संबंधित असलेल्या दोन छायाचित्रांची जोडी पाठवावी. दोन्ही चित्रांबद्दल छायाचित्रकाराने आपले स्पष्टीकरण सोबत दिले पाहिजे.

निवडलेल्या चित्रांच्या जोडीस
रु. ५००- चे पारितोषिक
या स्पर्धेसाठीं केव्हांही छायाचित्रें पाठवा !



२. चांदोबात जाहीर केलेली म्हण किंवा वाक्प्रचार याचा अर्थ सांगून स्पर्धकाने १५०-१७५ शब्दांत एखादा विनोद, स्वानुभव किंवा नवीजुनी गोष्ट सांगावी. तुमच्या लेखांत गोष्टीचे तात्पर्य जरूर असावे. परंतु ज्या मूळ कथेमधून ती म्हण प्रचलित झाली, ती कथा मात्र नसावी.

या महिन्यांतली स्पर्धा
"गाढवाला गुळाची चव काय किंवा दुरून डोंगर साजरे"
तुमचे लेख ३१ मार्च २००० च्यापूर्वी आमच्याकडे आले पाहिजेत.
बक्षीसपात्र लेख मे २०००च्या चांदोबा मधें प्रसिद्ध होईल.



प्रतिभेला आश्रय

दृढनिश्चयी विक्रमराजा पुन्हा त्या झाडाजवळ गेला. नेहमीप्रमाणे प्रेत झाडावरून अुतरवून आपल्या खांद्यावर टाकले आणि निडर होअून तो स्मशानाकडे चालू लागला. तेंव्हा प्रेतात लपलेला वेताळ म्हणाला, "राजा, तुझा संकल्प आणि साहस अदम्य आहे. कठीणात कठीण असं कोणतंही काम करायची तुझ्यात अद्‌भुत अशी शक्ती आहे. आणि अुच्चतम ध्येय गाठण्यासाठी अपेक्षित इतकं धैर्य आणि सामर्थ्यही आहे. जगात तुझ्यासारखा माणूस विरळाच, पण तू आपली शक्ती आणि सामर्थ्याचा जो अुपयोग करत आहेस, तो मात्र वाया जाणार असं वाटतंय. तू



वाटतंय. तू जे ध्येय साधायला अर्ध्या रात्री या निर्जन स्मशानात इतके घोर परिश्रम करत आहेस, त्याची नीट माहिती तुला आहे का? नसेल, तर हे सारे प्रयत्न फुकटच ना? तूही विवेक शर्माप्रमाणेच सर्व काही मिळूनही क्षणभरात सारं घालवून टाकशील. तुला सचेत करण्यासाठी त्याचीच गोष्ट तुला सांगतो म्हणजे ऐकताना वाटचालीचा थकवाही दूर होईल."

इतके बोलून वेताळ गोष्ट सांगू लागला-

साहित्यपुरात विवेक शर्मा नावाचा एक कवी रहात असे. त्याने अनेक काव्य-ग्रन्थ रचले. त्याच्या रचनेत एका महाकवीची सगळी वैशिष्ट्य होती. तरीही महाकवी म्हणून यश व ख्याती मिळवायची त्याची थोडीही इच्छा नव्हती. त्याची फक्त इतकीच अपेक्षा होती की आपलं काव्य जास्तीत जास्त लोकांनी वाचावं अन् त्यातून प्रेरणा घेऊन देश व समाजासाठी काही तरी करावं. पण तसं घडलं नाही आणि त्याच्या रचना सामान्य जनतेपर्यन्त पोचू शकल्या नाहीत."

"सामान्य लोकांपर्यन्त तुझं काव्य पोचावं यासाठी त्याचं प्रचार होणं आवश्यक आहे. त्यासाठी तुला एकाद्या साहित्यप्रेमी धनिक शेठच्या आश्रयाची आवश्यकता आहे. त्याच्या साह्याने एक विराट साहित्य-संमेलनाची योजना कर. त्यात राष्ट्रीय पातळीवर तुझा सन्मान केला जावा. तुझ्या काव्याचं श्रेष्ठत्व जाणून समीक्षक आपले विचार व्यक्त करतील. वर्तमानपत्रातून तुझ्या फोटोसह भेटवार्ता प्रसिद्ध होतील. तेंव्हा कुठे सामान्य लोकांना तुझ्या रचनांबद्दल जिज्ञासा वाटेल." विवेक शर्माच्या एका शुभचिन्तक मित्राने त्याला सल्ला दिला.

पण विवेक शर्मांचे विचार अगदीच निराळे होते. त्याने म्हटले, "प्रचाराशिवायच माझ्या काव्यांचे श्रेष्ठत्व लोकांना कळेल, तेंव्हाच मला संतोष वाटेल. श्रेष्ठ काव्याची ख्याती सूर्यकिरणांप्रमाणे स्वतःच पसरायला हवी. तू सांगितलेल्या मार्गावर चालणं, माझ्या सिद्धांताविरुद्ध आहे."

इतक्यातच राजा प्रगल्भवर्माने देशभरात घोषणा केली की, ते स्वतः महाकवी असूनही दुसऱ्या एका प्रतिभाशाली कवीबरोबर त्यांना एका महाकाव्याची रचना करायची आहे. ज्या कवीची या सृजन कार्यासाठी निवड होईल, त्याचा राष्ट्रीय पातळीवर सन्मान व प्रसार केला जाईल.

विवेक शर्माच्या मित्राने ही घोषणा ऐकून त्याला पुन्हा म्हटले, "ही तर तुला सुवर्णसंधी आहे. कोणत्याही कवी किंवा कलाकाराची ओळख होण्यासाठी राजाश्रय अनिवार्य आहे. ही संधी तू वाया घालवू नयेस. तावडतोब राजधानीला जायला तयार व्हायला हवंस."

मित्राची प्रेरणा अन् प्रोत्साहनामुळे विवेक शर्मा राजधानीला जाऊन राजाला भेटला. राजाने आपल्या काही रचना विवेक शर्माला दिल्या अन् त्याच्या काही रचना वाचण्यासाठी घेतल्या. आणि म्हटले, "मी तुमचं काव्य अभ्यासून आपला विचार सांगेन. तुम्हीही माझ्या काव्यांची समीक्षा करून आपलं मत मला सांगा. एका आठवड्यानंतर आपापल्या विचारांची देवाण-घेवाण करायला आपण पुन्हा भेटू."

विवेक शर्माची रहाण्याची व्यवस्था अतिथी-भवनात केली गेली. राजाबरोबर काव्य-रचनेची अपेक्षा बाळगून आलेले आणखी काही कवीही तिथे होते. शर्माने राजाचे काव्य एकाच दिवसात वाचून काढले आणि बाकीच्या दिवसात तो इतर कवींशी बोलत राहून त्यांची काव्य-प्रतिभा पारखत राहिला.

त्या कवींशी बोलल्यानन्तर विवेक शर्मा त्यांना म्हणाला, "तुम्हा सर्वांच्या काव्यांतले भाव अन् त्यात दडलेलं ज्ञान तर अद्भुत आहे. पण भाषा-शैलीत भावनांना अनुकुल परिपक्वता नाहीय. अन् सादरीकरणात चमत्काराचा अभाव आहे. काव्याच्या आत्म्याला अनुकूल असं त्याचं बाह्यांगही सुन्दर असावला हवं. ते नसेल तर अंगावरील चिंध्यांमुळे राजा जसा बरोबर दिसणार नाही, तशीच कविताही चमकणार नाही. अशी



योग्यता मिळवायची असेल, तर काही दिवस एकाद्या गुरूच्या छत्रछायेखाली साधना केली पाहिजे.

विवेक शर्माने आपणाबद्दल केलेल्या टीकेचा त्या कवींवर काही विशेष परिणाम दिसला नाही, जणू काही स्वतःबद्दल त्यांना प्रथमच माहिती होती! परन्तु ते विवेक शर्माच्या काव्याबद्दलच्या सूक्ष्म दृष्टीमुळे प्रभावित मात्र नक्कीच झाले. त्यांच्यातला एकजण कवि शर्माला म्हणाला, "तुम्ही वर्णन केलेली महाकवीबद्दलची वैशिष्ट्य आमच्या गुरुत मात्र आहेत. पण ते स्वतः आले नाहीत. त्यांनी आम्हाला पाठवलं."

"तुमचे गुरुदेव स्वतः आले असते तर किती छान झालं असतं! आपले महाराज एकाद्या प्रतिभावान महाकविबरोबर एक महाकाव्य रचू



इच्छित आहेत. त्यात तुमच्या गुरूसारख्या महाकवीच्या सहयोगाची अपेक्षा होती. राजाची घोषणा ऐकून स्वतः न येता गुरूने या अर्ध्याकच्च्या अयोग्य शिष्यांना पाठवल्याचे विवेक शर्माला फार आश्चर्य वाटले.

"ती तर त्यांची केवळ घोषणाच तर होती. वास्तविकता काही निराळीच आहे. ते वास्तव्य जाणूनच आमचे गुरुजी स्वतःआले नाहीत. राजाबद्दल तुम्हालाच पूर्ण माहिती नाहीय, असं आम्हाला वाटतंय." एक कवी बोलला.

त्या कवींनी विवेक शर्माला राजाबद्दल काही अशा अंतस्थ गोष्टी सांगितल्या की ज्या विवेक शर्माला अगदी नव्याच वाटल्या. त्या ऐकून राजाबद्दलच्या त्याच्या भावनांना धक्का बसला. त्या कवींनी असे सांगितले की प्रगल्भ वर्मा स्वतः अुच्च कोटीचा कवी मुळीच नाहीय, पण महाकवी म्हणवून घ्यायची इच्छा मात्र त्याला फार आहे.

विद्यार्थी-दशेत तो फार कष्टाळू होता. पण जन्मजात त्याच्यात प्रतिभेचा अभावच होता. कठोर परिश्रमांनी त्याने काही काव्य-प्रकारात थोडे-बहुत प्राविण्य मिळवले. युवराज असल्यामुळे त्याला थोड्याशा सफलतेबद्दलही खूप प्रशंसा, आणि प्रोत्साहन मिळे. पण त्यामुळे तो स्वतःला सर्वच काव्य-प्रकारात असाधारण प्रवीण मानू लागला. तो जेंव्हा-जेंव्हा साहित्य गोष्ठींमधे अन्य महाकवींना भेटला, तेंव्हा कुठे आपण महाकवी पदापासून शेकडो मैल दूर असल्याचे त्याने जाणले. तेंव्हापासून प्रतिभावान कवींसमोर तो हीन भावनेचा शिकार बनला अन् त्यामळे फार चिंतित अन् अुदास राहू लागला.

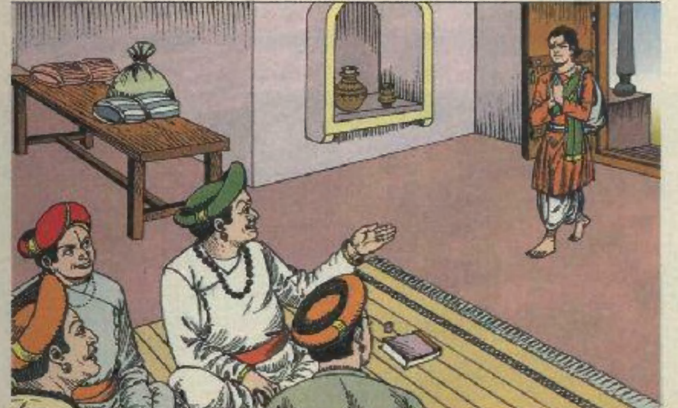
प्रगल्भवर्मा राजा झाल्यावर त्याच्या महामन्त्र्याने चिन्तामुक्त होण्यासाठी त्याला असा सल्ला दिला - सध्या तर राज्यात शान्तता आहे, अन् कसली समस्या नसल्यामुळे खास योग्य माणसांची आवश्यकता नाहीय. त्यामुळे विशेष प्रतिभावानांना आपल्या अधिकारात कसलंही पद देअू नका. अन् बेताच्या बुद्धिवन्तांनाच आपल्या जवळ बाळगा. त्यामुळे तुमचा आत्मविश्वास वाढीस लागेल. आणि हीन भावना आसपासही फटकणार नाही. पण हां, प्रतिभावान व्यक्तींसाठी एक निराळं शरणालय जरूर बनवा. त्यांना अुत्तम वेतन आणि सर्व सुखसोयी प्राप्त करून द्या. आराम मिळेल असं पहा आणि विशेष परिस्थितीत त्यांच्याकडून फक्त सल्ला आणि युक्त्या विचारत रहा. त्यांच्या प्रतिभेचा यामुळे तुम्हाला लाभ मिळत राहील अन् राज्यकारभाराबद्दल त्यांना काही अधिकार नसल्यामुळे तुमच्या रोजच्या कामात त्यांची कसली लुडबूडही रहाणार नाही. -

राजाने महामन्त्र्याच्या सल्ल्याप्रमाणे एका प्रतिभा आश्रयाची स्थापना केली. त्यात कित्येक योग्य कवी अन् कलाकारांना आश्रय दिला गेला. तिथे ते आनन्दाने, कसल्याही परिश्रमाविना अन् कसल्याही अडचणीवाचून निश्चिन्तपणे राहू लागले. या आश्रयात प्रतिभेची कमतरता नसली, तरी प्रजेला वाटे की, त्यांना या लोकांच्या प्रतिभेचा काहीच फायदा मिळत नाहीय. त्यामुळे प्रजेच्या मनात त्यांच्याबद्दल आदर नव्हता. तरीही प्रतिभावन्तांसाठी राजाने आश्रय-स्थापना केल्यामुळे प्रजा राजाची प्रशंसा करत असे.

राजाने एका मन्दबुद्धीला आपला नवा मन्त्री बनवले आणि एका सामान्य अयोग्य शिपायाला आपला सेनापती बनवले. याला राजापेक्षाही युद्ध-कौशल्याचे कमी ज्ञान व अनुभव होता.

हे सगळे जाणल्यानन्तर विवेक शर्मा आश्रयात जाअून तिथल्या प्रतिभावन्तांना भेटला व त्यांचे सखोल ज्ञान व पांडित्य पाहून फारच प्रभावित झाला. आपल्या काव्यकृती त्यांच्या हातात पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. चौकशी केल्यावर विद्वानांनी त्या कृतींची खूप प्रशंसा करून म्हटले की, 'राजानेच यांची समीक्षा करून आम्हा लोकांचे मत जाणून घ्यायची इच्छा व्यक्त केलीय. आम्हा सर्वांच्या दृष्टीने या रचना म्हणजे सर्वश्रेष्ठ काव्याचा नमुना आहेत, या काव्यांचा रचयिता व समोर अुभा पाहिल्यावर त्यांना फार आनन्द वाटला.

विवेक शर्माने त्या विद्वानांच्या प्रतिभेची प्रशंसा करत त्यांना विचारले की, "आपण इतके योग्य असूनही असा अज्ञातवास का पत्करत आहात? या शरणालयाच्या चार भिंतींत स्वतःला का कोंडून घेतलं आहात? तुमच्याबद्दल देशाच्या प्रजेला काही माहितीही नाहीय अन् त्यांना तुमच्या प्रतिभेचा





लाभही मिळत नाहीय?"

अुत्तरादाखल त्या कवींनी पहिले कारण सांगितले की, "इथे केवळ पंडीत, विद्वान, साहित्यकार आणि कलाकारांनाच जागा मिळत असल्याने त्यांच्या संगतीत रहायची संधी मिळते."

दुसरे कारण त्यांनी असे सांगितले, "आम्ही आमची खरी ओळख आणि कीर्तीबाबत अधिक चिन्ता करत नाही. आमचा सल्ला अन् युक्त्या यांच्या साह्याने राजा अन् प्रजा दोन्हींना लाभ मिळतोय एवढ्यावर आम्ही संतुष्ट आहोत."

"याशिवाय इथे सर्व सुखं अन् आराम आम्हाला मिळत आहे."

राजाबद्दल हे सर्व जाणूनही विवेक शर्मा ठरल्या वेळी राजाकडे गेला अन् त्याच्या कृतींबद्दल आपले मत देत तो म्हणाला, "आपल्या काव्याची भाषा प्रांजळ आहे, व्यंजनात्मक आहे; पण तिच्या भावात सखोलता नाही अन् नाविन्यही नाही. म्हणूनच याला अुच्च कोटीचं काव्य म्हणता येणार नाही."

विवेक शर्माच्या या स्पष्टोक्तीमुळे राजाला जराही वाईट वाटले नाही. त्याच्या रचनांची प्रशंसा करत विवेक शर्माला राजा म्हणाला, "ही एका प्रतिभावान कवीची अगदी निस्संदेह सर्वोत्तम कोटीची रचना आहे. अशा प्रतिभावन्ताचे आमच्या शरणालयात कायम स्वागत आहे." याबरोबरच राजाने विवेक शर्माला एक रत्नहार भेट दिला.

परन्तु राजाचा प्रस्ताव नाकारत विवेक शर्माने शरणालयात रहाण्यास नकार दिला. कारण त्याला कळून चुकले होते की, राजाने त्या चार अयोग्य कवींबरोबर काव्यरचना करण्याचा निर्णय अगोदरच घेतलेला होता. शरणालयात केवळ आराम व सुखसोयींचा लाभ घेत रहाणं त्याला आवडलं नाही. म्हणूनच राजाचा निरोप घेअून तो आपलं गाव साहित्यपुर इथे परत आला.

ही गोष्ट सांगून बेताळ म्हणाला, "राजा! विवेक शर्माने जाणून-बुजून हाती आलेली सुसंधी वाया घालवली. शरणालयात त्याला प्रतिभावन्तांबरोबर रहायची संधी मिळाली असती. तेंव्हा त्याचा निर्णय म्हणजे अविवेकच नव्हे काय? अुत्तर माहीत असूनही सांगायचं टाळलंस, तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे-तुकडे होतील."

राजा विक्रम यावर म्हणाला, "विवेक शर्मा केवळ एक असाधारण प्रतिभेचा कवीच नव्हे, तर त्याचे विचारही अुदात्त अन् महान् होते. तो अुच्च सिद्धान्ताचा व्यक्ती होता. स्वस्त लोकप्रियतेची लालसा त्याला नव्हती अन् महाकवी म्हणून यशाचाही तो भुकेला नव्हता. धन किंवा सत्तेच्या आश्रयाखाली आपली प्रतिभा वाढावी अशीही इच्छा नव्हती. अन् भयामुळे सत्य नाकारून सुख-सुविधाच्या लोभाने असत्य आणि खोट्या प्रशंसेला आश्रय द्यायचीही त्याची इच्छा नव्हती. शरणालयात रहाणारे कवी मेधावी अन् प्रतिभावान असले तरी त्यांच्या जीवनाला कसलाही अुच्च अुद्देश नव्हता. आपल्या प्रतिभेने एकादं महान प्रयोजन सिद्ध ते करू इच्छित नव्हते. केवळ राजाश्रयाने राहून सुखोपभोग भोगणं इतकाच त्यांचा अुद्देश होता. असे लोक भयामुळे राजाबद्दलचे आपले सत्य अन् निर्भिड विचार कधी प्रकट करू शकत नव्हते. अुलट विवेक शर्माने निःसंकोचपणे राजासमोरच त्याच्या काव्यावर कटु टीका केली. अन् सत्य व्यक्त करताना त्याच्या परिणामाची थोडीही पर्वा केली नाही.

अतिथिनिवासात रहाणाऱ्या कवींकडून त्याला राजाबद्दल जेंव्हा हे माहीत झाले की तो फक्त आपल्यापेक्षा श्रेष्ठ अन् फक्त आपली खोटी प्रशंसा करवण्यासाठीच शरणालयात त्यांनाआश्रय देत असतो; तेंव्हा त्याला समजून चुकले की, प्रतिभेचं खरं प्रयोजन इथे सिद्ध होणार नाही.

त्याची इच्छा होती की कविच्या रूपात आपली ओळख जनजीवनात त्याची प्रतिभा व काव्यगत गुणांच्या आधारावर व्हावी अन् आपण जनजनाचा कवि बनावे, लोकांनी आपल्या काव्याला आपल्या जीवनाची शैली बनवावं, आपल्या दैनिक जीवनात अुतरवावं - तेंव्हाच त्याच्या कवित्वाला एक प्रयोजन मिळेल - आणि त्याच्या प्रतिभेचं औचित्य सिद्ध व्हावं.

हे सर्व राजदरबारातला लाळघोटा कवी बनून तो कधीच करू शकला नसता. म्हणूनच राजाश्रय ठोकरून विवेक शर्माने आपल्या दृष्टीने एक मोठा विवेक दाखवून दिला, विवेकहीनता नव्हे."

राजाचे अशारीतीने मौन भंग झाल्यामुळे वेताळ त्या शवासह अदृश्य होअून पुन्हा झाडावर जाअून बसला.





चूक कुठे घडली?

गावच्या शिवमन्दिरातल्या भगवान शंकराला अर्पण केलेला वळू मोठा गर्विष्ठ प्राणी होता. कोणी जवळून जाईल, तर त्याच्यावर हल्ला करायला त्याला फार आवडे. पण त्यानं कधी कुणाचं शारीरिक नुकसान केलं नव्हतं. त्याला घाबरून जे वेगाने पळून जाऊ शकत नसत, त्यांच्यातले काही जण धुळीत किंवा रस्त्याकडेच्या झाडीत कोलमडून पडत असत.

गावच्या जमीनदाराचा मुलगा शिवशंकर हा गावापासून कित्येक मैल दूर आपल्या मामाकडे रहात असे, कारण तिथे औक चांगली प्राथमिक शाळा होती. तो सध्या आपल्या गावी आला होता अन् शिवमन्दिराजवळ नदीकिनारी समवयस्क मुलांबरोबर खेळत होता.

बैलाजवळून जात असताना स्वतःची काहीही चूक नसूनही त्याच्याकडून अपमानित झाल्यामुळे तो चिडला होता. तरी बरं, की भाग्याने त्याच्या मित्रांनी त्याची फजिती पाहिली नव्हती. मित्रांनी त्याला सावधगिरीचा इशारा दिला. "हा देवाला सोडलेला वळू मोठा गर्विष्ट आहे. आम्हाला तर त्याच्या खोड्यांची सवय आहे, वाईट वाटून घेत नाही. अन् शिवाय भगवान शंकराचं वाहन असल्याने याला कोणी मारपीट करू शकत नाही."

एक भिकारी त्या बैलाजवळून जात होता. कपड्यांच्या नावाखाली त्याच्या अंगावर काही चिंध्याच होत्या अन् हातात भीक मागण्यासाठी एक जुनी पिशवी लटकावून ठेवली होती. मुलांना वाटले की याला पाहून बैल नक्की अुत्तेजित होईल अन् हल्ला करील. बिचारा भिकारी पळू तर शकणार नाही. अन् आपल्याला मजा पहायला मिळेल.

मुलं श्वास रोखून वाट पाहू लागली. आपण सर्वांपेक्षा निराळे आहोत, बहादुर आहोत असे दाखवण्यासाठी जमीनदार पुत्र तमाशा जवळून पहाता यावा म्हणून बैलाच्या जवळ पोचला. पण

त्याने काळजी घेतली की आपण बैलाच्या मागेच राहू म्हणजे तो आपल्याला पाहू शकणार नाही.

भिकाऱ्याला बैलाची सवय ठाअूक असल्याने, त्याने आपली चाल हळू केली, अन् "शिवशंकर, शिवशंकर" असे पुटपुटत तेथून निर्विघ्नपणे निघून गेला.

बैलाच्या जास्त जवळ असल्याने फक्त जमीनदाराचा मुलगाच फक्त भिकाऱ्याने पुटपुटणे ऐकू शकला होता. दोन कारणांमुळे त्याला आनन्द वाटला. पहिलं म्हणजे त्याला बैलाला शान्त करण्याचं तन्त्र ठाअूक झालं, अन् दुसरं म्हणजे 'शिवशंकर' हे त्याचंच नाव होतं.

"भिकारी खरोखरच बहादुर आहे." मुलं म्हणाली. शिवशंकर मित्रांजवळ जाऊन बोलू लागला, "मी या बैलाजवळून जाऊ शकतो पहा. तो मला काहीही करणार नाही."

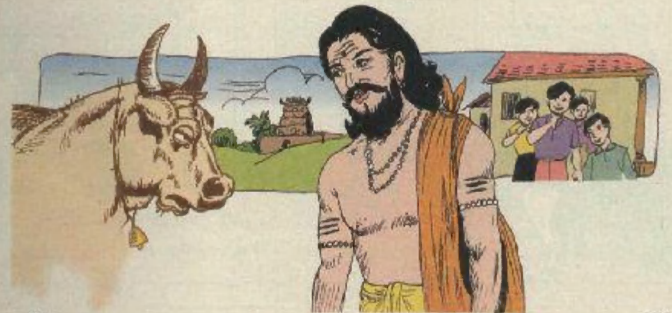
"नाही, नाही, बाबा! असं नको करूस" मुलांनी त्याला सावध केले.

पण शिवशंकरची पक्की खात्री होती की, आपल्याला बैलावर नियंत्रण ठेवायचं रहस्य कळलेलं आहे. त्यामुळे त्याच्या जवळून जात तो, "मी स्वतः, मीच; मीच;." असे पुटपुटू लागला. कारण 'शिवशंकर' तर तो स्वतःच होता ना!"

बैल आधीपेक्षा जरा जास्तच अुत्साहाने त्याच्यावर तुटून पडला. शिवशंकर जीव घेऊन तेथून पळाला अन् एका दगडाला ठेचकाळून झाडीत कोलमडला!

भिकारी फार दूर गेलेला नव्हताच. त्याने धावत येअून मुलाला झाडीतून बाहेर काढले. शिवशंकरचे मित्रही धावत आले.

शिवशंकरच्या डोळ्यातून पाणी वाहू लागले. आणि तो यासाठी हैराण होता, की अखेर त्याच्या हातून चूक तरी कोणती झाली?



जिगरदोस्त

गोकुळ व गोपाळ दोघे एकाच गावचे रहिवासी होते. दोघेही एक दिवस आपापल्या कामासाठी शेजारच्या गावी गेले होते. आपल्या गावी परत फिरताना ते दोघे बरोबर येत होते.

गोपाळला स्वतःबाबत बढाया मारण्याची सवय होती. गोष्ट बनवून आपला अपमान, आपल्या स्तुतीत बदलणे, हा त्याच्या डाव्या हातचा मळ होता.

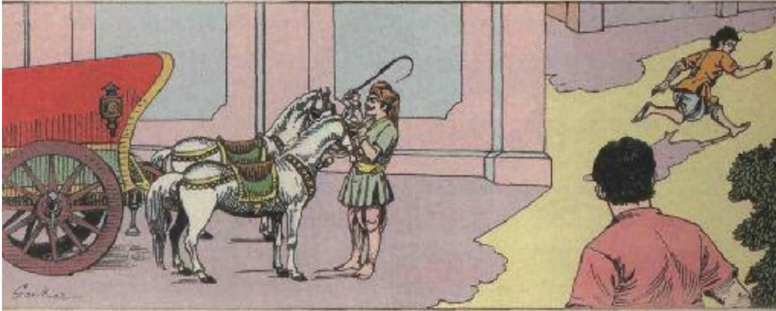
आपल्या गावात पोचताच, समोरच्या गल्लीतून कुणालातरी घोडागाडीतून येताना त्याने पाहिले. ते पहाताच तो गोकुळला म्हणाला, "आज तर मी चांगलाच अडकणार आहे. समोरून घोडागाडीतून येणारा, गावचा सर्वात श्रीमंत माणूस कृष्ण यादव ह तर माझा जिगरदोस्त आहे. लहानपणी आम्ही दोघे बरोबरच शिकत असू. अन् तऱ्हेतऱ्हेचे खेळही खेळत असू. त्यानं मला पाहिलं, तर तो जबरदस्तीनं मला पकडून आपल्या घरी घेऊन जाईल, तऱ्हेतऱ्हेची पक्वान्नं खायला घालून तासन्तास लहानपणाच्या गोष्टी सांगत बसेल, आणि मनात नसूनही मला सगळं ऐकून घ्यावं लागेल. माझ्याजवळ कुठंय इतका वेळ? ताबडतोब आत्ता घरी जाऊन मला कित्तीतरी कामं करायची आहेत! त्यानं मला पहावं आणि माझा अुगीचच वेळ खावा, हे आत्ता मला आवडणार नाही. तेंव्हा आता मी त्या भिंतीमागे लपून बसतो." असे म्हणून तो एका घराच्या भिंतीमागे लपून बसला.

इतक्यात घोडागाडी जवळ आली. त्यातून पांढरी रेशमी वस्त्रे व किंमती चप्पल धारण केलेला व हातात छडी घेतलेला एक धनवान माणूस खाली अुतरला. क्रोधाने तो आपल्या नोकराला म्हणाला, "पकड त्या भिंतीमागे लपलेल्या बदमाशाला अन् चांगला पिटून काढ."

नोकर भिंतीमागे लपलेल्या गोपाळला पकडणार, इतक्यात तो तेथून जीव घेऊन पळत सुटला, अन् कोपऱ्यावर अुभा राहून गोकुळ येण्याची वाट पाहू लागला. हा सारा तमाशा पाहून गोकुळ हैराण झाला होता. गोपाळजवळ जाऊन तो म्हणाला, "कृष्ण यादवनं रागानं आपल्या नोकराला तुला पिटून काढायला सांगितलं होतं, पण तू तर म्हणत होतास की..."

त्याचं बोलणं मधेच थांबवत गोपाळ म्हणाला, "कि तो माझा जिगरदोस्त आहे; हेच नं? लहानपणीही आम्ही असला खेळ खेळत असू. पहायला माझ्या मित्राचं हे वागणं विचित्र वाटतं, पण मला त्याचा स्वभाव माहीत असल्यानं मी त्यात काही वाईट मानत नाही."

- सुधाकर कीर्तने





सुवर्ण सिंहासन

(३)

(आतापर्यन्तः - खूप पूर्वी दक्षिण भारत चार राज्यांत विभाजित होता - कौंडिन्य, कालिन्दी, चम्पक व कुन्द. कौंडिन्यचा राजा पौरस्वत याने आपली बुद्धी व बाहुबलाने चारी राज्यं एकत्र करून एका मोठ्या साम्राज्याची स्थापना केली. पण त्याच्या मृत्यूनन्तर सर्व राजे पुन्हा स्वतन्त्र झाले. कितीतरी पिढ्या होऊन गेल्या. कौंडिन्यचा वर्तमान राजा श्रीदत्त आणि कालिन्दीचा राजा माधवसेन यांचे मैत्रीपूर्ण संबंध होते. एक गोष्ट जवळजवळ निश्चित होती की, कौंडिन्यचा युवराज विजयदत्त याचा विवाह कालिन्दीची राजकुमारी श्रीलेखाशी होणार. चम्पकराजा मरालभूपती याची कौंडिन्यच्या सम्पत्तीवर कुदृष्टी होती. अन् त्याचा पुत्र चक्रभूपती याची नजर श्रीलेखावर. मरालभूपतीने आपल्या कूटनीतीने माधवसेनला आपल्या बाजूने वळवून कौंडिन्यवर हल्ला करायची योजना बनवली आणि श्रीलेखाचा विवाह आपल्या राजपुत्राशी करून देण्याबद्दलही त्याला तयार केले. परन्तु माधवसेनची राणी वसुमती हिची इच्छा अशी होती की, श्रीलेखाचा विवाह विजयदत्तशीच व्हावा, म्हणून तिने तिला गुप्तपणे कौंडिन्यनरेशाकडे पाठवले. दोघांनी गांधर्व पद्धतीने विवाहही केला...)

यापुढे -

इकडे विजयदत्त श्रीलेखाशी विवाह करत होता अन् तिकडे कालिन्दी राज्यात श्रीलेखाचा पिता दिशाहीन अन् निस्सहाय होऊन बसला होता.

दुसऱ्या एका भवनात चंपकप्रभु मरालप्रभु व त्याचा पुत्र भुकेल्या सिंहाप्रमाणे संधीची वाट पहात होते.

तो ज्येष्ठ एकादशीचा दिवस होता. श्रीलेखा व चक्रभूपतीच्या साखरपुड्याच्या मुहूर्ताचा दिवस होता तो. त्यापूर्वीच दोन दिवस आधी आपल्या सेनेसह मराल अन् चक्रभूपती दोघेही कालिन्दीत आले होते. पूर्वीच्या योजनेप्रमाणे साखरपुड्याचा कार्यक्रम संपल्यावर ते बहुल दशमीपर्यंत कालिन्दीतच राहून त्याच रात्री कौंडिन्यवर आक्रमण करणार होते. ही योजना मराल व माधवसेन दोघांनी मिळून निश्चित केली होती. माधवसेन रथोत्सवासाठी गेला होता, तेंव्हाच हे

लक्ष्मी गायत्री



ठरले होते.

त्या दिवशी मरालभूपती माधवसेनला म्हणाला, "मित्रा, माझ्या बोलण्याने गैरसमज करून घेऊ नको. हे विषय अंतःपुरातल्या स्त्रियांपासून गुप्तच राख. स्वतः महाराणी का असेना, शेवटी एक स्त्रीच आहे ना ती? अशा गोष्टी शेवटी आपल्याला धोकादायक ठरू शकतील."

माधवसेन मरालच्या गोड बोलण्यात अडकलेला होता. त्याला त्याचे सारे बोलणे बरोबर वाटले. मुलीला न सांगता तिचा विवाह ठरवणे त्याला गैर वाटले नाही. मराल मनमानी करत आहे हा विचार करायची त्याची शक्तीही नाहीशी झालेली होती. मराल आपल्या कन्येच्या जीवनाशी खेळत आहे हे न समजून त्याने विवाहाची गोष्ट आपली पत्नी व कन्या यांच्यापासून लपवली.

कालिन्दीराजा माधवसेनला आपली कन्या श्रीलेखा रहस्यमय पद्धतीने नाहीशी झाल्याचे कळताच त्याचे धाबेच दणाणले! धन-लोलुप असल्यामुळे कौंडिन्यच्या विरुद्ध मरालभूपतीच्या कारस्थानात तो अगोदरच सामील झालेला होता, चक्रभूपतीशी श्रीलेखाच्या विवाहासाठी तयार झाला होता. वास्तविक मरालभूपती व चक्रभूपती त्याच्या महालात हजर होते, आणि वाङ्निश्चयाचा समारंभ कोणत्याही शुभमुहूर्तावर होणारच होता. माधवसेनने आपला नवा मित्र मरालभूपतीच्या सल्ल्याने सारी योजना आपली पत्नी वसुमती हिच्यापासून गुप्त ठेवली होती, कारण तिला विरोध करायला संधीच मिळू नये.

परन्तु वसुमतीने आपली बुद्धी व युक्ती वापरून आपल्या पतीवर मात केली होती. ज्यादिवशी मरालभूपतीने माधवसेनला निमन्त्रण देऊन त्याला अचानक इतका मान सन्मान दिला, त्याचवेळी तिला मरालभूपतीच्या उद्देशाबद्दल शंका आली होती. तिला आपल्या पतीची कमजोरी ठाऊक होती. मरालभूपतीने कौंडिन्यकडून मिळणाऱ्या लुटीचा एक चांगला हिस्सा त्याला द्यायची लालूच दाखवली होती. अन् कौंडिन्य जिंकल्यावर राज्याचाही एक मोठा हिस्सा द्यायचे कबूल केले होते.

"मित्रा, कौंडिन्यचा खजिना म्हणजे आपल्या सर्वांचीच संपत्ती आहे. आपल्या पूर्वजांनीच महाराज पौरस्वत यांना भेटीदाखल मोठ्या प्रमाणात धन-दौलत दिली होती. आता आपल्याच पूर्वजांची गेलेली संपत्ती पुन्हा मिळवण्यात वाईट काय आहे?" मरालभूपतीचे हे बोलणे माधवसेनला

योग्यच वाटले.

राणी वसुमतीने आपला पती व मरालभूपती यांच्यात होणारी गुप्त वार्ता जाणून घेण्यासाठी काही गुप्तचर नेमले होते. त्यांचं कारस्थान जेंव्हा राणीला कळले, तेंव्हा ती विचलित झाली; राजकुमार चक्रभूपती अशिष्ट व स्वार्थी असल्याचे ही तिला कळले. अशा दुष्ट राजकुमारच्या हाती आपल्या सुसंस्कृत व संवेदनशील कन्येचा हात कधीही द्यायला ती तयार नव्हती.

कसेही करून हे कारस्थान मोडून काढायचे तिने ठरवले. आपल्या पतीला कसे समजावणार? त्याला मरालभूपतीच्या कुतंत्रांबद्दल कसे सांगावे? तो तर आता त्याच्या भविष्यातल्या कारस्थानात भागीदार होऊन चुकला होता. राज्य आणखी विस्तृत करण्याची अन् जास्त संपन्न होण्याची स्वप्नं तो पहात होता. मरालभूपती ज्या राजावर आक्रमण करू पहातहोता, तो आपला हितचिंतक व निकटबंधु आहे, हेही तो विसरला होता.

वसुमतीने श्रीलेखाला विश्वासात घेतले अन् पित्याची सारी गुप्त योजना तिला सांगितली. ती ऐकून श्रीलेखा स्तंभित झाली. पण धैर्य एकवटून ती म्हणाली, "आई, मी मरून जाईन, पण चक्रभूपतीशी लग्न कदापिही करणार नाही. तुला तर माहीतच आहे की, मी अन् विजयदत्त एकमेकांकडे आकृष्ट आहोत. माझं लग्न फक्त विजयदत्तशीच होईल; दुसऱ्या कुणाशी करायचा प्रश्नच उरत नाही. माझ्या मनांत दुसऱ्या कुणाला मुळीच स्थान नाही. पिताजींनी असा निर्णय कसा घेतला हेच आश्चर्य आहे. ते मार्ग चुकलेत. शत्रूच्या जाळ्यात अडकलेत. त्यांच्यावर सार्वभौम



बनायचं भूत स्वार झालंय. ते तर हेही विसरलेत की विजयदत्त त्यांचे शुभचिंतक असून त्यांना मान देतात. त्यांच्याशीच संबंध जोडणं आपल्या हिताचं आहे. पिताजी स्वतःच मला नरकात ढकलायला उत्सुक असतील, तर मी का जगावं? कुणासाठी जगावं?"

"तू असलं काहीही करणार नाहीयेस माझ्या बाळा! आपण दोघी मिळून हे कारस्थान उलथून पाडू शकतो." राणी तिला उत्साहित करत म्हणाली. अन् गुप्त रूपाने आपल्या मुलीला कौंडिन्यकडे पाठवायची तिने व्यवस्था केली. काही खास विश्वासपात्र दासी सोडल्या, तर बाकी कुणाला याबद्दल काहीसुद्धा कळले नाही.

आणि शेवटी, जेंव्हा वाङ्निश्चयाच्या निश्चित शुभदिनापूर्वी माधवसेनने राणीला श्रीलेखाच्या



प्रस्तावित विवाहाबद्दल सांगितले, तेंव्हा त्याला असे सांगण्यात आले की राजकुमारीचा महालात कुठे पत्ताच नाहीये. आता तो किंकर्तव्यमूढ झाला. मरालभूपती अन् चक्रभूपती तर दोघेही त्याच्या महालात अतिथि म्हणून राहिलेले होते. अन् वाङ्निश्चयानंतर कौंडिन्यवर आक्रमणही करायचे ठरले होते.

माधवसेनच्या महालात बसलेल्या मरालभूपतीला गुप्तचरांकडून सूचना मिळाली की विजयदत्तला त्याच्या पित्याने गुरुकुलातून तबाडतोब बोलावून घेतलं आहे. मरालभूपती व चक्रभूपती या दोघांसाठीही ही वार्ता वाईट होती, कारण त्यांना ठाऊक होते की विजयदत्त फारच बुद्धिमान अन् बहादुर आहे. त्यांना तर त्याच्या अनुपस्थितीत कौंडिन्यवर आक्रमण करायचे होते.

"आपल्याला आता तावडतोब कौंडिन्यवर आक्रमण करायला हवे, म्हणजे श्रीदत्त आणि विजयदत्तला युद्धाच्या तयारीला वेळच मिळायचा नाही." मरालभूपती आपल्या पुत्राला म्हणाला, आणि त्याने या आशयाचा निरोप माधवसेनलाही पाठवला.

आता काय करावे, हे माधवसनेला समजेना! इतक्यात गुप्तचरांकडून त्याला सूचना मिळाली की, त्याची कन्या श्रीदत्तच्या देखरेखीखाली सुरक्षित आहे. त्याने आता विचार केला की, कौंडिन्यावर आक्रमण करणे म्हणजे आपल्याच मुलीला धोक्यात टाकणे.

या बदललेल्या परिस्थितीत मरालभूपतीचा रोख काय असेल याबद्दल विचार करून तो भयभीत झालेला होता, त्याने स्वतःच्या लाभाकरताच आपल्याशी दोस्तीचा हात पुढे केला होता. चक्रभूपतीची श्रीलेखाशी विवाह करायची इच्छा होती, पण त्याला माहीत झालं की श्रीलेखा पळून कौंडिन्यला गेली आहे, तर तो काय माफ करेल मला? हे सर्व होऊनही मरालभूपती माझा मित्रच बनून राहिला, अन् आम्ही दोघांनी मिळून श्रीदत्तचा पराभव केला, तरी त्यानन्तर काय घडेल? आपला उद्देश पूर्ण झाल्यावर तो माझी चिन्ता कशाला करेल? चक्रभूपतीचा श्रीलेखाशी विवाह झाला असता, तर परिस्थिती नक्कीच थोडी निराळी असती. पण आता तर ते अशक्य आहे. सध्याच्या परिस्थितीत आपण मरालभूपती अन् श्रीदत्त दोघांचीही मैत्री घालवून बसणार, अन् आपण एकटे पडणार. मग कोणीही येऊन आपलं राज्य हडपेल. आपल्या पुत्राचा श्रीलेखाशी विवाह न झाल्यामुळे कदाचित मरालभूपतीच आपली हत्त्या करेल.

अशा प्रकारे विचार केल्यानन्तर आता वास्तविकता त्याच्या नजरेसमोर स्पष्ट दिसू लागली. मरालभूपतीच्या गोड बोलण्याला फसून आपण केवढी चूक करून बसलो, याची त्याला आता कल्पना आली. त्याला वाटू लागले की, अजूनही आत्ता या क्षणापासून आपण सावध राहिलो नाही, तर आपलं पतन नक्कीच आहे! त्याबरोबरच आपण आपल्या प्रिय कन्येवर अन्याय करणार होतो असे त्याला वाटले. तिचं जीवन आपण पार तुडवून टाकणार होतो. आता त्याच्या मनात पश्चात्तापाची भावना अुत्पन्न झाली. तो गंभीरतेने विचार करू लागला.

माधवसेन या विचारात हरवून गेलेला असताना, वसुमतीने त्याच्या दालनात प्रवेश केला अन् त्याला धीर देत बोलू लागली, "मरालभूपतीच्या दुष्ट इराद्यांच्या प्रभावात फसून तुम्ही जे काही केलतं, ते आता विसरून जा. चूक सुधारली, केव्हाही सुधारली, तरी तो अुशीर मानू नये. माझा तर असा विश्वास आहे की, केवळ विजयदत्तच दक्षिणेची सर्व राज्यं जिंकून सम्राट बनण्याच्या योग्यतेचा आहे. चक्रभूपती तर त्याचा सेवकही बनण्याच्या लायकीचा नाहीय. विजयदत्तच्या नेतृत्वाखाली त्याची सेना मरालभूपतीचा नक्कीच पराभव करील." राणी हे मोठ्या विश्वासाने बोलली.

"पण श्रीदत्त अन् विजयदत्त दोघांनाही आता माझ्याबद्दल घृणा वाटत असेल. त्यांच्या मनात जो शत्रुभाव अुत्पन्न झाला असेल, तो आता आपण कसा बदलू शकू?" माधवसेन बोलला.



"त्यांना खरी गोष्ट साफ-साफ सांगून टाका. सांगा की, आमची कन्या तुमच्याजवळ असल्यामुळे आता आमच्या शुभकामना तुमच्या बरोबर आहेत. विजयदत्त अन् श्रीलेखा यांना आपला आशिर्वाद पाठवा. आपला संवाद एकाद्या दूताकरवी नव्हे, तर कबुतराकडून कळवा. ते अधिक निष्कंटक अन् शीघ्रगामी होईल." राणी वसुमतीने माधवसेनला सल्ला दिला.

राजाने हा सल्ला मानला.

राणी पुन्हा म्हणाली, "हा कपटी मरालभूपती एक असे राज्य लुटून नष्ट करू पहात आहे, की ज्याने त्याचं काहीच बिघडवलं नाहीय. त्याला चांगला धडा शिकवायला हवा. म्हणून आता आपल्या सैन्याला अशी आज्ञा द्या की, मरालभूपतीने कौंडिन्यवर हल्ला केल्याबरोबर



तावडतोब आपल्या सैन्याने त्याच्या सैन्यावर आक्रमण करावे. दोन सैन्यांच्या मधे कचाट्यात सापडल्याने मरालभूपतीचे पायच अुखडले जातील! थोड्या वेळपर्यन्त श्रीदत्त अन् विजयदत्त नक्कीच भ्रमात पडतील, पण लवकरच ते परिस्थिती ओळखून या प्रयत्नातला तुमचा सद्भाव ओळखून तुमची प्रशंसा करतील.''

''मी खरोखरच मरालभूपती अन् त्याच्या मुलाच्या कपटात अडकलो होतो. त्यांचे गोड बोलणे अन् माझी राज्य-आकांक्षा यांनी मला आंधळं बनवलं होतं. मी स्वप्नात रमून सत्त्याकडे पाठ फिरवली होती. कसा बाप मी तरी! आपल्याच मुलीचा गळा घोटायला निघालो होतो की! तूच माझे डोळे अुघडलेस! मी त्वरीत संवाद पाठवतो आता!'' भय आणि ग्लानी यातून मुक्त होअून माधवसेन हसत बोलला.

प्रातःकालीन सूर्याचे सौम्य किरण महाराज श्रीदत्तच्या महालाच्या वरच्या कक्षात त्यांच्या पलंगावर चमकू लागले. इतक्यात एक पांढरे कबूतर येअून त्याच्या खांद्यावर बसले. त्याच्या गळ्यात एक पत्र लटकत होते. कौंडिन्य अन् कालिन्दी यांच्यात पूर्वी नेहमीच संवादांचं आदान-प्रदान चालू असे. त्यासाठी त्यांनी काही कबुतरांना शिकवून ठेवले होते.

श्रीदत्तने काळजी वाटून कबुतराच्या गळ्यातून पत्र काढून वाचले. तावडतोब त्याच्या चेहऱ्याच्या चिंतेच्या रेघा जाअून त्यावर हसू अुमटले. त्याने विजयदत्त अन् श्रीलेखाला बोलावून पत्र देत म्हटले, ''अभिनन्दन मुलांनो!''

विजयदत्त आपली प्रसन्नता लपवू शकला नाही आणि खुशीने अुड्या मारत म्हणाला, ''पिताजी, माधवसेनकाकांच्या हृदयपरिवर्तनाची मी आतुरतेनं वाटच पहात होतो. शेवटी त्यांचंही श्रीलेखावर फार प्रेम आहे नं! अन् वसुमतीमावशीही माझ्यावर किती प्रेम करते.''

''आजचा दिवस आपल्याला शुभ दिसतोय. पाहूया आपल्या खोदकामात काय होतंय.'' साशंकतेनं श्रीदत्त बोलला.

तिघेही भरभर तयार होअून राजमहालाच्या पूर्वेला असलेल्या खोदकामाच्या ठिकाणावर जाअून पोचले. राजगुरू दिवानन्दांच्या देखरेखीखाली खोदकामाची सुरुवात होणार होती.

पवित्र अशा शान्त वातावरणात राजगुरूने निश्चित स्थानी एक वर्तुळ काढले अन् त्याच्या केन्द्रावर पवित्र जलाचा अभिषेक केला. साठ मजुरांनी तावडतोब खोदकाम सुरू केले.

दुपारपर्यन्त काम चालू राहिले. राजा श्रीदत्त, राजकुमार व श्रीलेखा तिघेही तिथे हजरच होते.

दुपारी जेवणानन्तर पुन्हा काम सुरू झाले. तेंव्हा राजगुरूने राजा व राजकुमार यांना तावडतोब तेथे बोलावण्यासाठी माणूस पाठवला. तिथले दृश्य पाहून ते दोघेही आश्चर्यचकीत झाले! तेरा फूट खोलपर्यन्त खोदकाम झालेले होते. अन् त्यात पंधरा-सोळा फूट लाम्बीचा एक नाग वेटोळं घालून अन् फणा पसरून बसलेला होता. तो जिवन्त असला तरी अगदी निश्चेष्ट होता.

राजगुरूने महाराज अन् राजकुमारला एकीकडे घेअून जाअून सांगितले की स्वप्नात आपण हाच साप पाहिला होता. हा सामान्य सर्प नव्हे, पण तो गुह्य किंवा मंतरलेला आहे. पूर्वी संपत्ती जमिनीत गाडून ठेवणारे लोक तान्त्रिकांची मदत घेअून अशा सर्पांचे सृजन करत असत. हे सर्प त्या गुप्त धनाचे रक्षण करत असतात. आणि सृजन करणाराचे आदेशाही पाळतात.

''आश्चर्य!'' राजकुमार विस्मयाने अुद्गारला.

राजा म्हणाला, ''तुमची भविष्यवाणी खरी होत आहे गुरुवर! भविष्यात आमचं शुभ शुभ होणार असं दिसतंय. आमच्या शत्रूचं पतन नक्कीच आहे.''

''निःसंदेह हे सारं विस्मयकारक आहे! आम्ही भोजनानन्तर खोदकाम सुरू केलं न केलं तोच एक भयंकर फुत्कार करत हा सर्प प्रकट झाला महाराज! मजूर तावडतोब खड्ड्यातून बाहेर आले. मी जवळ जाअून अूष्णता पहाण्यासाठी त्याच्याजवळ गेलो तेंव्हा त्याच्या श्वासातून असह्य अूष्ण हवा बाहेर येत होती. मी तावडतोब ओळखलं की हा मंतरलेला सर्प आहे. तेंव्हाच निरोप देअून आपणा दोघांना इथे बोलावलं महाराज!'' राजगुरु सर्व स्पष्ट करत बोलले.

या भयानक रक्षकापासून आपण कसे मुक्त होअू शकू?'' राजाने चिन्ता व्यक्त केली.

''अशा रचना तर मन्त्रानेच अुघडकीस आणता येतात. पण जर तो खजिना-ज्याचा हा रक्षक आहे - एकाद्या खास व्यक्तीचा असेल तर त्याच्या सांगण्यानेच हा निघून जाईल. दुसऱ्या कोणाचंही आज्ञापालन हा करणार नाही. तरीही आपण शुभाचीच आशा करू या.'' इतके बोलून राजगुरू गप्प झाले. नंतर विजयदत्तकडे वळून पुन्हा म्हणाले, ''माझ्या अुदात्त अन् वीर पुत्रा! सापाला तोंड देण्यासाठी अन् एकाद्या अचानक घडणाऱ्या घटनेसाठी तयार रहा.'' **क्रमशः**



भारत-गाथा

एक महान् संस्कृति
सत्यासाठी युगा-युगात याचा गौरवमय शोध

२. पावसाळ्याच्या एका रात्रीत ....

"आजोबा, ही खोड्याळ मुलगी-आर्यांनी भारतीयांवर आक्रमण केलं नसल्याचं - सिद्ध करण्यासाठी मला आव्हान देते आहे." आपल्या लहान छानशा बहिणीला देवनाथच्या खोलीत खेचून आणत संदीपने तक्रार केली.

दृष्टी अुचलून त्यांच्याकडे पहात देवनाथांनी समोरचं अुघडं पुस्तक मिटवून ठेवलं.

"संदीप, चमेली एक दिवस होनोलुलू किंवा मादागास्कर इथून या घरात अचानक टपकली नाहीय असं सिद्ध करायला, तूच तिला आव्हान का देत नाहीस?" आजोबांनी सुचवलं.

"मी नेहमी इथेच होते; या घरचीच आहे मी." चमेलीने ठासून सांगितले.

"एकदम बरोबर! तू एक दिवस होनोलुलू किंवा मादागास्कर इथून या घरात टपकलीस, अन् तू या घरची रहिवासी नाहीस असं मी म्हणालो, तर ते मला सिद्ध करावं लागेल. हीच गोष्ट भारतीयांनाही लागू पडते. ते कायम इथेच होते. कोणत्याही गोष्टीवरून असा इशारा नाही मिळत, की ते हिमालयापलीकडून इथे आलेले आहेत. विश्वभरातलं सर्वात प्राचीन असं त्यांचं स्वतःचं साहित्य एकदाही कुठे असं सांगत नाहीय, की - त्यांचं आणखी कुठेतरी असलेलं घर मागे टाकून ते इथे आले. एकादं आख्यान, एकादी परंपरा किंवा एकादा ऐतिहासिक पुरावासुद्धा या दिशेने इशारा करत नाही. अुलट असा विश्वास प्रस्थापित करण्याची अनेक कारणं सापडतात की - भारतांनी पुष्कळ दूरदूरच्या देशांचा शोध केला अन् त्यांच्या संस्कृतीवर आपली संस्कृती अन् आपल्या धर्माचा प्रभाव पाडला." आजोबा देवनाथ बोलले.

"पण आजोबा, आर्य दुसऱ्या कुठल्यातरी दूर देशातून भारतात आले या मताला पाठिंबा तरी कसा काय मिळाला?" चमेलीने विचारले.

"आपल्यावर शासन केलेल्या इंग्रजांनी या मताचा प्रसार केला. कदाचित त्यांना असं सांगायचं असावं की - बाहेरच्या आर्यांचं भारतात येणं अन् इथे राज्य करणं मुळीच अस्वाभाविक नव्हे, कारण त्यावेळी भारतीय लोकसंख्येचा एक फार मोठा भाग दुसऱ्या देशांतूनच इथे आलेल्याचा होता. दुःखाची गोष्ट अशी की - आपल्या स्वतःच्या इतिहासकारांनीही कधी या सिद्धान्ताला आक्षेप घेतला नाही." आजोबा दुःखाने म्हणाले.

संदीपला अचानक त्याचे मित्र बोलवायला आले. ते सर्वजण आपल्या शाळेच्या वार्षिक समारंभाची तयारी करत होते. त्यांना त्यांच्या शिक्षकांसमवेत बैठकीत आपल्या योजनेवर शेवटचा हात द्यायचा होता.

"आजोबा, काल तुम्ही संदीपला नचिकेताची गोष्ट सांगितलीत अन् त्यानं मोठ्या प्रौढीनं ती मला सांगितली. आज तुम्ही मला तशी एकादी पौराणिक गोष्ट सांगा, अन् तो परत आल्यावर मीच त्याला ती सांगेन" चमेलीने आग्रह केला.

"ठीक आहे. प्राचीन भारतातले शिक्षक अन् विद्यार्थी यांची माहिती देणारी एक गोष्ट सांगतो. खरं तर ती नुसती गोष्ट नसून एका विद्यार्थ्याच्या जीवनातली खरी घटना आहे. हा विद्यार्थी नंतर खूप मोठा ऋषी बनला."

असे म्हणून देवनाथ यांनी सांगायला सुरुवात केली :

धौम्य नावाचे एक मोठे गुरु होते; ते एका रम्य खोऱ्यात एक विद्यालय चालवत असत. विद्यालयाच्या मागे सुन्दरशा टेकड्या होत्या अन् समोर जंगल विस्तारलेलं होतं. त्यावेळी विद्यालयांना गुरुकुल किंवा गुरुचं घर म्हटलं जाई. विद्यार्थी आपल्या आचार्यांबरोबर आपल्या घरापासून दूर, नैसर्गिक सौन्दर्याने भरलेल्या वातावरणात रहात असत. ही गुरुकुलं बहुधा एक आश्रम म्हणवल्या जाणाऱ्या एकाद्या मोठ्या संस्थेचा भाग असत. गुरु, हा आश्रम अन् गुरुकुल दोन्हींचा प्रमुख असे. विद्यार्थ्यांशिवाय योगाभ्यास करणारे आश्रमवासीही तिथे असत.

चमेलीने मधेच विचारले, "आजोबा, योग म्हणजे काय, ते सांगाल? पण आत्ताच नको. संदीप येण्यापूर्वी मला गोष्ट ऐकायची आहे."

देवनाथ हसून म्हणाले, "फार छान! तुझा भाअू आल्यावर मी योगाबद्दल सांगेन. म्हणजे तुला ते त्याला सांगायचा त्रास पडणार नाही."

"हं, ठीक आहे. आपण परत गोष्टीकडे वळू. धौम्य ऋषींच्या आश्रमाजवळील जंगलाच्या मधोमध एक सरोवर होतं. या सरोवराजवळच आश्रमाची काही शेतजमीन होती. यात आश्रमवासी आणि विद्यार्थी काही पिकं घेत असत."

"एक दिवस खूप पाअूस पडला. दुसऱ्या दिवशी अन् रात्रीही पाअूस थांबला नाही. तेंव्हा आचार्य धौम्य चिन्तेने म्हणाले, "सरोवराचं पाणी बांधाच्या वरपर्यन्त पोचायचं नाही अशी आशा आहे, म्हणजे पीक बुडून जाणार नाही."



आश्रमातला आरुणी नावाचा विद्यार्थी सर्वांहून अधिक होतकरू अन् गुरूंच्या विश्वासातला होता. शस्त्रज्ञानात त्यानं प्राविण्य मिळवलं होतं आणि तो तत्वज्ञानाच्या टीकेतही निष्णात होता. योगासनातही तो प्रवीण होता.



पण आचार्यांनी त्याला अजून घरी जायला परवानगी दिलेली नव्हती. आरुणीला गुरूच्या चिन्तेबद्दल कळल्याबरोबर तावडतोब तो शेताची देखरेख करायला बाहेर पडला. पाऊस जरासा थांबला होता. दोन काळ्या ढगांमधून चन्द्र चमकताना दिसला. त्या चन्द्रप्रकाशात आरुणीनं शेतांच्या खऱ्या परिस्थितीचं अनुमान केलं.

सरोवराचा बांध एका जागी तुटला होता. अन् शेतात पाणी भरू लागलं होतं. आरुणीने पटकन शेतातली माती काढून त्या जागेची दुरुस्ती करायचा प्रयत्न केला. पण बांधाची चीर वाढतच गेली अन् पाणी जास्तच वेगाने शेतात भरू लागलं.

आश्रमातल्या अन्य साथीदारांना बोलावून बांधाची दुरुस्ती करायचा विचार आरुणीच्या मनात आला. पण त्याच्याजवळ इतका तरी वेळ कुठला? एक एक क्षणानं संकट वाढतच होतं. त्यानं क्षणभर परिस्थितीच्या गंभीरतेचा विचार केला; मन एकाग्र करून त्यानं एक निर्णय घेतला.

तुटलेल्या मेरेवर तो स्वतःच आडवा पडला. पुन्हा ढग भरून येऊन पाऊस सुरू झाला, वादळवारा सुरु झाला; तरी सरोवरातलं पाणी शेतात जायचं बंद झालं. पावसातली थंड हवा अन् पाण्यामुळे आरुणीचं शरीर आखडून जाऊन तो बेशुद्ध झाला.

सकाळपर्यन्त आरुणी परत न आल्यामुळे अन्य शिष्यांसह गुरुजी शेतावर पोचले अन् तुटलेल्या बांधाच्या जागी बेशुद्धावस्थेतल्या आरुणीला पाहून ते चकित झाले.

त्याला तावडतोब आश्रमात आणून काही विद्यार्थ्यांनी त्याची शुश्रुषा केली अन् इतर शिष्यांनी बांध दुरुस्त केला. गुरुजींच्या देखरेखीखाली आरुणी शुद्धीत आल्यावर गुरुजी त्याला म्हणाले, "वत्सा, तुझं शिक्षण पूर्ण झालंय. आज तू विशेष रीतीनं पदवी प्राप्त केली आहेस."

आरुणी कृतज्ञतेनं गुरुजींसमोर नतमस्तक झाला.

"काय सुन्दर चरित्र!" चमेली विस्मयानं अुद्गारली.

"गोष्ट तुला आवडली, हे छानच झालं! मला आशा आहे की - आरुणीनं परंपरागत शास्त्रांची परीक्षा न देता एका निराळ्याच पद्धतीनं ती अुत्तीर्ण केली - हे तुला समजलं असेल. त्याच्या कार्यामुळे असं लक्षात येतंय की. विद्वान असूनही तो किती विनम्र आहे ! आवश्यक पडलं, तेंव्हा तो शारीरिक कष्टालाही तयार झाला. त्याचं अुद्देश्य म्हणजे - पिकाचं रक्षण - हे अनुकरणीय आहे. खरं शिक्षण हे आपल्याला आदर्शवादी आणि यथार्थवादी दोन्ही बनायला शिकवतं. आपल्याला आपल्या अहंकाराने सीमित व्यक्तित्वाहून वर अुठायला शिकवतं अन् आपल्या हृदयात त्याग आणि बलिदानाची भावना जागृत करतं. आरुणीच्या सहज आणि विनायास कृतीमुळे असं वाटतं की, हे सारे गुण त्यानं आपल्या वर्तणुकीनं सिद्ध करून दाखवले. कळलं का तुला?"

"होय आजोबा; धन्यवाद. मी आता आपल्या दादाला ही गोष्ट सांगू शकेन." आनन्दाने अुड्या मारत चमेली म्हणाली.

"पण मी काय एवढ्यासाठीच तुला ही गोष्ट सांगितली? आरुणीचे गुण आपल्यात अुतरवायचा प्रयत्न नाही करणार तू?"

"करीन, नक्की करीन आजोबा; खूप खूप धन्यवाद!"



आळशी

गंधार नावाच्या गावी एक साधासा शेतकरी रहात असे. त्याचं नाव होतं पवन. त्याची फक्त दोनच एकर जमीन होती. त्यातून मोठ्या कष्टानंच तो आपल्या खाण्यापुरते धान्य पिकवत असे. तसा स्वभावानं तो आळशी होता, अन् कष्ट करायचा त्याला कंटाळा असे.

चाळीस वर्षांचा असताना अचानक त्याची बायको मृत्यू पावली.त्याला दोन अुपवर मुली होत्या. गावच्याच दोन युवकांशी त्याने त्यांची लग्नं लावून दिली. दोन्ही लग्नात त्याला भरपूर हुंडा द्यावा लागल्यामुळे त्याला दोन्ही एकर जमीन विकून टाकावी लागली.

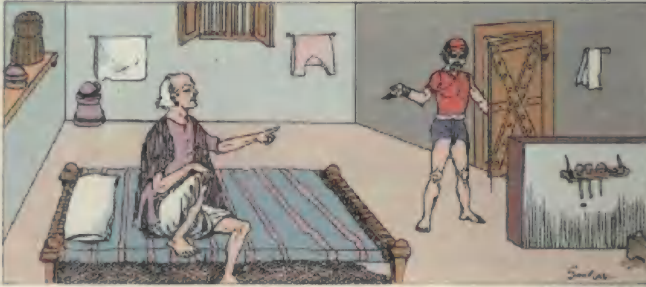
आता अुदर निर्वाहासाठी पवनला मजुरीशिवाय दुसरा मार्ग अुरला नाही. पण स्वभावतःच आळशी असल्यामुळे त्याला मजुरीचे कामही सहजपणे मिळू शकत नसे. अुतरत्या वयामुळे दिवसेंदिवस त्याची तब्येतही ढासळू लागली. शेवटी घरातल्या वस्तु विकून तो गुजराण करू लागला.

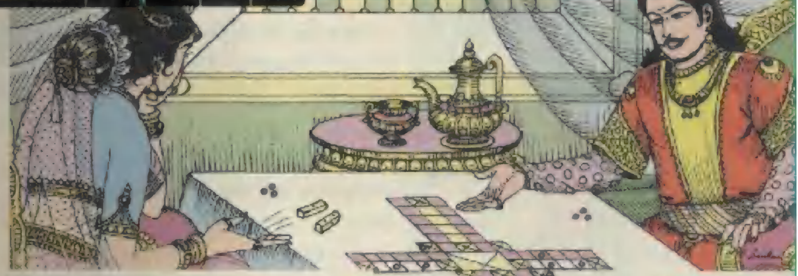
पवनच्या या दयनीय अवस्थेबद्दल त्याच्या मुलींना कळले, तेंव्हा दोघींनीही त्याला आपल्या घरी रहाण्यासाठी आग्रह केला. पण ते अपमानास्पद वाटून त्याने जेंव्हा नकार दिला, तेंव्हा दोन्ही मुली आळीपाळीने आपल्या घरून जेवण आणून त्याला खाऊ घालू लागल्या.

एका रात्री पवनच्या घरात एक चोर घुसला. घरातलं सगळं सामान तर त्यानं आधीच विकून खाल्लं होतं, त्यामुळे चोरासाठी काहीच अुरलं नव्हतं. खूप शोधूनही काहीच न सापडल्यामुळे चोर त्रासून बोलला, "शी:! कसलं हे दरिद्र्याचं घर! माझा आजचा वेळ मात्र फुकट गेला ! अन् रागानं दरवाजावर लाथ मारत तो अुघडाच टाकून चोर बाहेर निघून गेला.

दरवाज्याचा आवाज ऐकून पवनची झोपमोड झाली. चोराला आवाज देत तो म्हणाला, "अरे बाबा, जरा दार लावून टाकून जा." चोर चिडून म्हणाला, "मी कित्येक घरात चोऱ्या केल्या. पण तुझ्यासारखा आळशी मालक मात्र आजवर कुठेच पाहिला नाही. चोराला पाहूनही असा पडून राहिला आहेस! म्हणून तर तू इतका दरिद्री आहेस.

पवन पडल्या-पडल्याच अुत्तरला, "मेहनत करून तरी अुपयोग काय? मेहनत करून काही कमवलं, तरी तुझ्यासारखे चोर येअून अुचलूनच नेणार ना!"





खेळण्याची मजा

सुवर्णगिरीचे राजे रत्नपाल यांना बुद्धिबळाच्या खेळाची अतिशय आवड होती. एरवी आपल्या राज्याच्या कारभारांत ते सदा मग्न असत. पण जेव्हां केव्हां त्यांना कामातून सवड मिळे तेव्हां ते बुद्धिबळाचा पट मांडत. आपले मंत्री सुधाम यांच्याशी हा खेळ ते जास्तवेळां खेळत. कधीकधी महाराणी विनीलादेवी किंवा सेनापती सूर्यवर्मा यांच्याशीही बुद्धिबळें खेळायचे. कोणाच्याही बरोबर ते खेळत असले, तरी सरशी त्यांचीच व्हायची. या जिंकण्याचा त्यांना खूप आनंद वाटत असे.

एकदां खेळताना मंत्री सुधाम यांनी त्यांना हरवलं. आत्तापर्यंत रत्नपाल कधी खेळांत हारले नव्हते. हा पराजय त्यांना सहन झाला नाही. त्यांचा चेहरा रागाने लालबुंद झाला. रागारागाने दांतओठ खात ते उठले. बुद्धिबळाच्या चौरंगाला त्यांनी जोराने लाथ मारली व ते तडक अंतःपुराकडे निघून गेले.

या अनपेक्षित परिणामामुळें मंत्र्यांना खूप आश्चर्य वाटलं. दुसऱ्या दिवशीं रत्नपालांनी सुधामांना बोलावून घेतले, व आपल्या वागण्याबद्दल दिलगिरी प्रकट केली. दोघांनी पुन्हां डाव मांडला. या खेपेला रत्नपालांची सरशी झाली. त्यांच्या चेहऱ्यावरचा आनंद स्पष्ट दिसत होता. नंतरच्या डावांत सुधाम जिंकले. रत्नपाल पुन्हां नाराज झाले, परंतु आपली नाराजी त्यांनी चेहऱ्यावर दिसूं दिली नाही. ते मुकाट्याने महालांत परतले.

त्या दिवसापासून सुधामची सारखी जीत होत होती. महाराजांना हे सहन झालं नाही. त्यांच्या चेहऱ्यावरचा आनंद लुप्त झाला. ते नेहमी उदासवाणे दिसूं लागले. रोजच्या दिनक्रमांत देखील त्यांना उत्साह वाटेना. तेव्हां महाराजांची मनःस्थिती

लक्ष्मीप्रिया



सुधामनी जाणली.

नंतर एके दिवशी खेळताना सुधाम डाव हरले. महाराजांच्या ओठावर हसूं फुटले. महाराजांचे हास्य पाहून सुधामांनाही आनंद झाला. त्या दिवसानंतर त्यांनी महाराजांना एक दिवसदेखील खेळांत हरूं दिलं नाही.

कांही दिवस लोटले. महाराज रोज जिंकत होते. पण कां कोण जाणे, महाराजांना खेळण्यांत पहिल्यासारखी मजा वाटेना. हळूंहळूं बुद्धिबळाच्या सोंगट्यांवर ते चिडूं लागले. आपल्या मनांतली ही व्यथा महाराजांनी मंत्र्यांना सांगितली.

महाराजांच्या स्वभावातला हा बदल सुधामांना उमगला. त्यांनी महाराजांना सांगितलं, "महाराज, आपण म्हणता आहात कीं सध्यां आपल्याला बुद्धिबळें खेळण्यांत मजा येत नाही. आनंद नांवाचा एक गृहस्थ बुद्धिबळें खेळण्यांत निष्णात आहे. निरनिराळ्या राज्यांतल्या बुद्धिबळपटूंशी खेळून जिंकल्यानंतर तो आता आपल्या राज्यांत प्रवास करीत आहे. आपली आज्ञा असेल तर त्याला एकवार इथें बोलावता येईल. आपण बुद्धिबळांबद्दल इतके कां विरक्त झाला आहात ते त्याच्याकडून मी विचारुन घेईन. या खेळाबद्दल आपल्याला इतकी अनासक्ती कशी काय निर्माण झाली असावी? तो सांगू शकेल याचं कारण!"

रत्नपालांनी त्याचा प्रस्ताव स्वीकारला. सुधामांनी आनंदला निमंत्रण दिले व ते त्याला घेऊन महाराजांकडे आले.

महाराजांनी सारी कहाणी आनंदला सांगितली त्यावर तो म्हणाला, "महाराज, आपण एकदा माझ्याबरोबर जर बुद्धिबळाचा डाव मांडलात, तर आपली समस्या दूर करण्याचा मार्ग मी दाखवूं शकेन."

लगेच खेळाची व्यवस्था करण्यांत आली. मंत्री उपस्थित होतेच. पहिला डाव महाराजांनी जिंकला. त्यांच्या चेहऱ्यावर संतोष दिसूं लागला. त्यानंतरचे डाव आनंद जिंकला. महाराजांनी पूर्ण तयारीनिशी डाव खेळले, आपली विचारांची ताकद पणाला लावली, पण ते आनंदला हरवूं शकले नाहीत. ते संतापले. पराजयाची भावना त्यांच्या मनाला कुरतडत होती, चेहरा लाल होत होता, पण काय फायदा? जेवढे डाव खेळले गेले ते सर्व आनंदच जिंकत होता. आता मात्र महाराजांची सहनशक्ती संपली.

एकूण रागरंग पाहून सुधाम म्हणाले, "महाराज, मी एक डाव प्रयत्न करुन पाहूं कां?"

रत्नपालांनी निरुत्साही भावनेने मान डोलावून संमती दिली. आणि सुधामांनी अगदी सहजपणें आनंदवर सफाईदार मात केली.

रत्नपालांना समजेना कीं हे स्वप्न आहे कीं सत्य आहे? सुधामांची जीत झाली ती त्यांना फारच संतोषदायक वाटली. त्यानंतर पुन्हां चारपांच डाव खेळताना सुधामच जिंकले. रत्नापालांना आनंद झाला व आश्चर्यही वाटले.

आनंद म्हणाला, "महाराज, आता आपल्या समस्येचे समाधान करुं कां?" तो पुढें बोलूं लागला, "महाराज, खेळाडूंना खेळांत दोन प्रकारचा आनंद मिळतो. एक जिंकल्याचा व दुसरा जय-पराजयाचा विचार न करता दूर राहून, खेळांत रंगून जायचा. प्रत्येक खेळाडूची सुरवातीला इच्छा असते केवळ जिंकण्याची! याचा आनंद अफूसारखा मादक असतो. खेळणाऱ्याला पूर्णपणें निष्प्रभ करुन टाकतो, विचारशक्ती नष्ट होते. खेळांत एकाग्रता नसते कारण सारखा बचावाचा पवित्रा राहातो. आता राहिला दुसऱ्या प्रकारचा आनंद ! हा औषधासारखा असतो. जय-पराजयाशी त्याला कांही कर्तव्य नसतं. आपल्या प्रतिस्पर्ध्याची हर एक चाल मोठ्या तर्कशुद्धतेने तो पाहातो, सावधपणें पारखतो, व एकचित्तपणें डाव खेळतो. अशा खेळाचा खेळाडूला अपार आनंद मिळतो. खेळांत हार खाल्ली तरी तो गंभीर होऊन विचार करुं लागतो ही हार कां झाली, कशा चाली होत गेल्या वगैरे! आपल्या चुका त्याला समजून येतात, तो निर्णयाप्रत येतो, व यापुढच्या खेळांत जास्त तर्क लढवूं शकतो. तो आपल्या पराजयाने हताश होत नाही पण भविष्यकाळी आणखी खूप



खेळण्यासाठीं मनाने तयार होतो."

तल्लीन होऊन ऐकणाऱ्या रत्नपालांनी आनंदाने सांगितलं, "थांबलास कां? मला वाटलं, अजून थोडं स्पष्टीकरण शिल्लक आहे." आनंद विजयी मुद्रेने उत्तरला, "महाराज, इतकं विस्तृत विवेचन करुन मी आपल्याला त्रास तर देत नाही ना, अशी भिती मला वाटली."

"असं बिलकूल नाही. माझ्या मते खेळाडूची मनःस्थिती जाणणें अगदी आवश्यक आहे." रत्नपाल उत्साहाने म्हणाले. त्यावर हंसतहंसत आनंदने उत्तर दिले, "महाराज, आपण खेळांतला विजय हाच प्रमुख मानता आहात. यामुळें मंत्रीजींनी जेव्हां आपल्याला प्रथम हरवलं, ते आपल्याला सहन झालं नाही. त्यानंतर मंत्री वारंवार हरत होते. तरीसुद्धां आपल्याला खेळांत स्वारस्य

राहिलं नाही. याचं एक सबळ कारण आहे. जेव्हां एखादा खेळाडू डाव हरायला लागतो, तेव्हां त्याच्या चेहऱ्यावर पसरलेली उदासी व अगतिकता किंवा नैराश्य पाहून विजयी वीराचा चेहरा गर्वाने फुलून निघतो. आणि क्षमा असावी महाराज, हीच सवय आपल्याला लागली आहे. आता मंत्रीजींच्या चेहऱ्यावर दर खेपेला हारले तरी, ना उदासी दिसते ना अगतिकता किंवा निराशा! आणि तो भाव न दिसल्यामुळे आपल्याला आनंद होत नाही. कारण मंत्रीजींच्यामधें आपल्याला हरवण्याची क्षमता आहे, परंतु जाणूनबुजून ते आपल्याकडून पराजय घेतात."

रत्नपालांच्या तोंडून चकार शब्द उमटेना. त्यांनी डोळे बंद केले. पूर्वीच्या आठवणी एकामागून एक त्यांच्या डोळ्यांसमोर येऊं लागल्या. त्यांना पटलं कीं आनंद बोलतो आहे ते अगदीं खरं आहे. रत्नपाल आनंदची हुशारी पाहून आश्चर्यचकित झाले.

डोळे उघडून आनंदकडे पाहात ते म्हणाले, "आपल्या पाहिल्या खेळांत तूं कसा हारलास?"

आनंद हंसून उत्तरला, "मी आपल्याला व आपली खेळायची पद्धत निरखून पाहात होतो. आपण या खेळांत निष्णात आहातच, तेव्हां आपण मला सहज हरवूं शकलात. पण आपली खेळण्याची रीत मला समजली तेव्हां मी सावध झालो आणि नव्यानच्या चालींचा प्रयोग करुं लागलो. परंतु आपले लक्ष मात्र माझ्या खेळीकडे केंद्रित होत नव्हते. म्हणून दर डावांत आपण हरत होतात."

"मग मंत्री दर वेळेला मला कसं हरवत होते? ते कशामुळे झालं?" महाराजांनी पृच्छा केली.

"ते माझे बुद्धिबळ शिकवणारे गुरु आहेत. एवढंच नाही, तर दररोज मला या खेळातले बारकावे शिकवणारे हे माझे वडील आहेत." असं म्हणून आनंदने आपला खरा परिचय करुन दिला. त्याने रत्नपालांच्या पायांस हात लावून प्रणाम केला व आपल्या या धारिष्ट्याबद्दल त्याने माफी मागितली.

रत्नपाल अतिशय खूष झाले. त्यांनी आनंदचे खूप कौतुक केले व त्याला आपल्या शेजारी बसवले.

त्यावेळेपासून फुरसत मिळाली कीं ते सुधाम व आनंदशी बुद्धिबळाचा डाव मांडत, परंतु जयपराजयाबद्दल त्यांनी कधीं विचार केला नाही. खेळाचा खराखुरा निर्भेळ आनंद ते लुटत राहिले.



कावेरीच्या किनारी ५

बकरी - कूद

वर्णन : जयंती महालिंगम

चित्र : गौतम सेन



शिवसमुद्रमहून पुढे गेल्यावर आर्कावती नावाची एक अुपनदी कनकपुरा इथे कावेरीला मिळते. हे ठिकाण बेंगलोरपासून ११३ कि.मी. अंतरावर आहे. बेंगलोरला पाणीपुरवठा करणारे चामराजनगर धरण या नदीवरच बांधलेले आहे. कावेरी - अर्कावती संगम दाट जंगलांनी झाकलेल्या भागात आहे. या जंगलांमधे रेशमाचे किडे पाळणारे अनेक फार्म्स आहेत. संपूर्ण रस्त्यात आपल्याला बांबूच्या तट्ट्यांवर पाळले जात असलेले रेशमाच्या अळ्यांचे कोश दिसतील.

इथे कावेरीचा प्रवाह खडकाळ भागातून वहातो जशी काही कुणी अवखळ बालिका लपंडाव खेळत आहे. कुठे प्रवाह चित्रविचित्र आकारांच्या खडकांमधून चांदीच्या रेषेसारखा दिसतो; तर कुठे तो एखाद्या खड्ड्यात अचानक गायब झाल्यासारखा दिसून पुन्हा शेकडो मीटर अंतरावर प्रकट होतो. पण जे दृश्य कावेरीपेक्षाही स्वतःकडे अधिक खेचून घेते, ते म्हणजे खडकांनी बनलेली इथली जमीन, हे खडक अनेक रंगांचे आहेत - निळे, गुलाबी, काळे अन् पांढरे. निरंतर वहाणाऱ्या पाण्याने यांना तासून खूप मजेदार आकार दिले आहेत. एखादा खडक हत्तीच्या पायासारखा आहे, एखादा भल्यामोठ्या घड्यासारखा, तर दुसरा एखादा अगदी गोलाकार! त्या सर्वांचे पृष्ठभाग आरशा सारखे गुळगुळीत व चमकदार आहेत.

नदीच्या वेगवान प्रवाहाच्या मधेच, जरा बाजूला एक खडकाळ डोह आहे. याला तिथले रहिवासी 'हन्नेरडु चक्र' असे म्हणतात. असे मानले जाते की हा डोह अथांग असून, त्यात एखादी वस्तु पडली तर त्या कुंडात १२ वेळा चक्राकार फिरून तिथल्या भोवऱ्यात गडप होते. अर्कावती संगमापासून पुढे ५ कि.मी. वर सुप्रसिद्ध 'मेके दाटु' आहे. मराठीत याचे रूपांतर होईल 'बकरीची अुडी.' इथे कावेरी नदी भिंतीसारख्या दोन सरळ कड्यांमधून १८ मीटर खाली अुडी घेते. एक कडा जरा तुटलेला आहे. पण दोन्हींमधील अंतर इतके कमी आहे की, तेथील रहिवाशांचे असे म्हणणे आहे की एखादी धट्टीकट्टी बकरी

मेके दाटु





होगेनकल धबधबा

अगदी सहजपणे अुडी मारून इथे नदी ओलांडू शकेल.

मेके दाटूनंतर नदी दक्षिणेकडे वळते, आणि कर्नाटकचे म्हैसूर - बेंगलोर जिल्हे आणि तमिलनाडूच्या धर्मपुरी जिल्ह्यांची सीमारेषा बनत ती मलयगिरि पर्वतरांगाच्या डोंगर दऱ्यांमधून खळाळत, झेपा घेत पुढे जाते; ३० कि.मी. पुढे तमिलनाडूच्या तोप्पुर डोंगरांमधे होगेनकल इथे एक आणखी विशाल धबधबा बनवते. 'होगेनकल' चा अर्थ आहे धुवाँधार खडक. नदी इथे दोन प्रवाहात विभागली जाते. पश्चिमेकडील प्रवाह २२ कि.मी. अुंचावरून खाली पडतो. खाली खडकाचा तळ आहे. त्यावर आपटून पाणी फया-यासारखे वर अुसळते अन् धुक्यासारखे तुषार आसपास अुसळतात. पूर्वेकडील प्रवाहच्या दोन धारा आहेत. त्यातली एक मेके दाटू सारख्या अरुंद घळीतून जाते. हे स्थान ज्ञानतीर्थ म्हणवले जाते. आणि इथे स्नान करणे शुभ मानले जाते. प्रवाश्यांच्या सुरक्षिततेसाठी इथे साखळदंड बनवले आहेत अन् साखळ्याही अडकवल्या आहेत. आडि पिदनाडु म्हणजे १८ ऑगस्ट व ऐपासी महिन्यात (ऑक्टोबर - नोव्हेंबर) पौर्णिमेला इथे स्नानमेळा भरतो. ऐपासीचा अुत्सव संपूर्ण तमिळभाषिकांचा फार आवडीचा आहे. या दिवशी लोक सहकुटुंब नदीकिनारी पिकनिक साजरी करतात. नदीत स्नान व नदीची पूजा हे या अुत्सवाचे खास भाग असतात. भोजनात तऱ्हेतऱ्हेचे भात-लिंबू भात, चिंच भात, नारळ भात व दही भात इत्यादि खाल्ले जातात.



नटनीची बांबूवरून अुडी

घाटाच्या वर देवेश्वरचे मंदिर आहे. कावेरीशी घनिष्ट संबंध असणारे महर्षी अगस्त्य यांनी इथे पूजा केली होती असे मानले जाते.

होगेनकल इथे नदी पार करून धबधबा पहाण्यासाठी हरिगोलुचा अुपयोग केला जातो. हरिगोलु ही वेताने बनवलेली एक गोलाकार मोठी टोपली असते. हिचा तळ ताडपत्रीने मढवलेला असतो. अन् तीत एका वेळी सात प्रवासी बसू शकतात. प्रवासी लोकांचे गट अगदी मामुली भाड्यात नदीपार नेण्यासाठी अनेक हरिगोलु तिथे हजर असतात. नाविक लहान लहान वल्ही घेअून हरिगोलु वल्हवत मोठ्या सफाईने नदी पार करतात. हे मोठ्या कलेचे काम आहे, कारण नदीचे पात्र अरुंद असून प्रवाहाला वेग खूप असतो. नदीच्या एका बाजूला अुंच खडकाळ कडा अन् दुसऱ्यां बाजूस जंगलांनी वेढलेले डोंगर आहेत.



हरिगोलु

धबधब्याच्या बरोबर खाली चिन्नार नावाची एक लहानशी नदी येअून कावेरीला मिळते. चिन्नारचे दुसरे नाव आहे सनत्कुमार नदी. ती ज्या कुंडातून अुगम पावते ते सनत्कुमार ऋषींनी खोदले होते असे मानले जाते.

आणखी एक लोककथा इथे ऐकायला मिळते. एके दिवशी इरुवल-नायक नावाचा एका कबिल्याचा सरदार नदीच्या अुजव्या तटावर झोपाळ्यावर झोका घेत होता. दुसऱ्या तटावर त्या वेळी एक अल्पवयीन नटनी डोंबारीण आपले कौशल्य दाखवत होती. सरदार तिचा खेळ लक्षपूर्वक पहात होता. अचानक त्याने आव्हान दिले की, तू हातातल्या बांबूच्या मदतीने अुडी मारून या किनाऱ्यावर अुडी मारून दाखव, तरच मी तुला कुशल मानीन. मग काय! त्या डोंबारणीने बांबूच्या मदतीने झेप घेतली अन् सरळ येअून ती इरुवल नायकाच्या मांडीवरच धपकन् पडली. म्हैसूरच्या राजाला जेंव्हा ही घटना कळली, तेंव्हा पवित्र तीर्थस्थानी हा असला वाह्यात खेळ घडल्याबद्दल तो फार नाराज झाला. त्याने पुन्हा कोणी असला प्रकार करू नये म्हणून धडा देण्यासाठी इरुवल नायकाला कडक शिक्षा केली.



कावेरी की माहशीर मछली

होगेनकलमधे मासे पकडण्यातही खास आनन्द वाटतो. इथे या नदीत माहशीर जातीचे मासे मिळतात हे मासे आकाराने खूप मोठे असतात. एक एक चांगले ५० किलो वजनाचे ! कधी कधी हे मासे तेथे मोठ मोठ्या कळपाने पोहताना आढळतात. परन्तु हल्ली प्रदूषणामुळे त्यांची संख्या घटली आहे.

आता कावेरी दक्षिणेकडे अुतरू लागते आणि जास्त रुंद बनते. होगेनकलपासून ५० कि.मीटरवर ती जिथे तमिळनाडूमधे प्रवेश करते, तिथेच बरोबर तिच्यावर मेट्टूर धरण बांधलेले आहे. इंग्रज इंजिनिअर आर्थर कॉटन याने १८३४ मधेच याची कल्पना केली होती, पण त्याच्या या स्वप्नाने बरोबर योजनेचा आकार घेतला १९१० मधे. प्रत्यक्ष



मेट्टूर बांध

बांधकाम तर आणखी पुढे १९२५ मधे सुरू झाले. पुढे सहा वर्षात ते बांधून तयार झाले. हा एक अुच्चांक आहे. यासाठी म्हैसूर राज्याने वीजपुरवठा केला होता.

मेट्टूर धरण १,५०० मीटर लांब, ५१ मी. रुंद व ६४.२ मीटर अुंच आहे. हे जेंव्हा तयार झाले, तेंव्हा ते जगातले सर्वात विशाल धरण गणले गेले. त्यात जमणाऱ्या ६० वर्ग कि.मी. इतक्या जलाशयाची गणती मानवनिर्मित विशालतम धरणांमधे केली गेली. गव्हर्नर सर जॉन स्टॅनले या नावावरून धरणाचे नाव 'स्टॅनले धरण' असे ठेवले गेले. धरणाच्या खाली बनलेल्या वीजकेन्द्रातून ३६,००० किलोवॉट वीज निर्माण केली जाते.

दुष्काळी वर्षात पाण्याची खोली ८-९ मीटर्सच रहाते. असे १९५२ मधे झाले होते. सन १९७५ मधे तर जलाशय अगदीच कोरडा झाला होता अन् त्यावेळी पांड्य कालातील एक मंदीर प्रकट झाले होते.

इथून कावेरी सेलम व पेरियार जिल्ह्यांमधील सीमारेषा बनून वाहू लागते. अुत्तरेला शिवराय डोंगरांमधून निघून सेलम शहरातून वाहणारी तिरुमणिमुत्तार नदी नामक्कलमधे कावेरीला मिळते. तमिळमधे मोत्यांना 'मुत्तु' म्हणतात. कदाचित केंव्हातरी या नदीच्या प्रवाहात मोती सापडत असावेत. सेलम शहरातील शिवमंदिरातल्या देवीच्या आभूषणात जडवलेला विशाल, चमकदार मोती हा तिरुमणिमुत्तार नदीचीच देणगी होय. पण आज नदीची फारच दुर्दशा झालेली आहे. डबक्यांनी त्यातल्या पाण्याचे वहाणे बन्द केले आहे. शहरातली घाण आणि यांत्रिक कारखान्यांमधून निघालेले घाण पाणी यांनी नदीचे पाणी भयंकर प्रमाणात प्रदूषित केले आहे. फक्त पावसाळ्यातच पाणी वहात असलेले दिसते - अन् तेही मातकट व घाण.

सेलम कपडा विणणे व स्टीलच्या अुद्योग धंद्यासाठी प्रसिद्ध आहे. इथे विणलेल्या चादरी व जरीकिनारीची धोतरे यांची मागणी पूर्ण द. भारतात असते. सेलम शहराच्या अंगरक्षकाप्रमाणे अुभ्या असणाऱ्या शिवराय डोंगरांमधे येर्काड हे पर्यटन स्थल वसलेले आहे. अुन्हाळ्यात खालचे मैदान भट्टीसारखे तापलेले असते, तेंव्हा येर्काडमधे गरम कपड्यांची जरूरी भासते.



तीन यक्षिणी - तीन वर

राम आणि राजा केवळ एका गावचे रहिवासी होते असे नव्हे, तर दोघे एकमेकांचे शेजारीही होते.

राम खूप कष्टाळू होता. तो अगदी मनापासून आपल्या शेतांची देखदेख करी आणि त्याचे फळ म्हणून त्याला चांगलं पीकही मिळे. खाअून पिअून बाचणारं धान्य विकून त्याने एक छोटेसे कौलारू घरही बांधले होते. तो काटकसरीने रहात असे अन् आपल्या साध्यसुध्या जीवनात संतुष्ट असे.

राजा मात्र त्याच्यापेक्षा अगदी निराळा होता. तसा तर तो कष्टाला कांकूं करी अन् अुलट बाहेरील अवडंबरात खूप खर्च करी. परिणामतः तो कर्जबाजारी झाला. इतका की त्याला आपलं शेतही विकावं लागलं. त्याची म्हातारी आई नेहमी आजारी असे. त्याची बायको नेहमी त्याला रागावत असे अन् पावलोपावली त्याला टोमणे मारत राही. अशा प्रकारे राजाचे जीवन फार दुःखी आणि अव्यवस्थित असे. त्याचे कुटुंब रामच्या कुटुंबाचा नेहमीच हेवा करी. पण राम अन् त्याची पत्नी यांच्या मनात मात्र राजाच्या कुटुंबाबद्दल कसलीच कटुता नव्हती.

राम आणि राजा महिन्यातून एकदा बरोबरच शहरगावी जाअून येत आणि महिनाभराचं आवश्यक सामान घेअून येत. दोघेही जंगलातून जाणाऱ्या छोटा रस्त्यातून जाअून त्याच रस्त्याने परत येत.

एके दिवशी ते दोघे शहरातून आपापल्या थैल्यातून वस्तु घेअून जंगलाच्या वाटेने परत येत होते. वाटेत बोलता बोलता चिन्ता व्यक्त करत राम राजाला म्हणाला, ''आपल्या देशाच्या राणीच्या नुकत्याच झालेल्या मृत्यूमुळे आपला

लीला जोशी



राजा सध्या शोकग्रस्त आहे. अन् अशा संकटकाळातच शेजारी राजाने अचानक युद्धाची घोषणा केली आहे. आपल्या राजाला चिन्ता पडलीय की युद्धाची पुरेशी तयारी नसल्याने आपला पराजय तर नाही होणार ना?''

यावर राजा हसतहसत बेपर्वाईने म्हणाला, ''राजसिंहासनावर कोणीही राजा बसो; आपल्याला त्याचं काय देणं-घेणं? काही झालं तरी आपल्याला कोणत्याही परिस्थितीत आपला थैला आपणच वाहून जंगलच्या रस्त्यानं पावलं घासटत गावी जावं लागणार! या कामातून कोणताही राजा आपल्याला मुक्ति देअू शकणार नाही.''

रामने राजाच्या या बोलण्यावर काहीच अुत्तर दिले नाही.

श्रावण महिना चालू असला तरी आकाशात कुठे तुरळक ढगाचेही नाव नव्हते. आता दिवसाचा तिसरा प्रहर असूनही अून्ह चांगलंच कडक होतं. पुन्हा बोलायला सुरुवात करत राम राजाला म्हणाला, ''चल, तुला देशाची काही चिन्ता नाही; पण हे तर सांग, कि आपल्या गावावर इन्द्रदेवाचा इतका कोप का? पहाना, दोन वर्षात आकाशात कुठे काळे ढगच दिसायला तयार नाहीत?

रामचे हे बोलणेही तितके तितकेसे गंभीरतेने मनावर न घेता तो राजा मोठ्या कोरडेपणाने बोलला, ''तुझ्याजवळ स्वतःचं शेत आहे, म्हणून पावसाची तुला चिन्ता पडलीय. पण माझं काय, इथे पाअूस न पडला, तर आणखी कुठेतरी जाअून कुणाचं तरी शेत नांगरीन.''

ते दोघं जंगलाची पायवाट तुडवत असताना राजाच्या एका नातेवाइकाने त्याला पायी चालताना पाहून म्हटले, ''अरे, माझ्या बैलगाडीत एक जागा शिल्लक आहे. ये लवकर.'' ''वाईट नको वाटून घेअू'' असे रामला म्हणत, राजा गाडीत जाअून बसला.

राम आता एकटाच जंगलातून चालत राहिला. इतक्यात वाटेत तुटून पडलेल्या झाडाच्या एका फान्दीला अडखळून तो कोलमडून खाली पालथा पडला, अन् बेशुद्ध झाला. त्याच्या साऱ्या वस्तूही जमिनीवर पसरल्या.

तो जेंव्हा शुद्धीवर झाला तेंव्ह संध्याकाळ झाली होती. आपल्या पसरलेल्या वस्तु गोळा करून त्याने पुन्हा आपला थैला भरला. इतक्यात त्याला खूप जुन्या काळची तांब्याची एक अंगठी

सापडली. त्याने ती आपल्या एका बोटात चढवली. अन् धराकडे चालू लागला.

अचानक समोरच्या दोन डेरेदार झाडांच्या मधोमध एक दैदिप्यमान भव्य महाल त्याच्या नजरेस पडला. ही वाट त्याच्या परिचयाची होती, अन् या जंगलांत झाडांव्यतिरिक्त कोणतीही इमारत त्याने आजवर पाहिली नव्हती. हे अद्‌भुत दृश्य पाहून तो अवाक् झाला. हा चमत्कार कसा झाला, हेच त्याला कळेना. डोक्यावरचा थैला खाली अुतरवून ठेवून अुभ्याने एकटक तो त्या महालाकडेच पहात राहिला! इतक्यात अंगठीवालं बोट दुखू लागलं म्हणून त्याने अंगठी काढून दुसऱ्या बोटात घातली आणि पुन्हा महालाकडे नजर वळवली. तो काय आश्चर्य! तो भव्य महाल अदृश्य झाला होता. त्याच्या आश्चर्याला पारावार अुरला नाही!

अंगठी दुसऱ्या बोटात घातल्यामुळे तर महाल अदृश्य नाही झालानं? असे वाटून त्याने पुन्हा ती काढून पहिल्या बोटात घातली. खरंच, तो चमकता महाल पुन्हा समोर अुभा होता!

आता त्याला कळून चुकले की, अमूक बोटातच अंगठी घातल्यामुळे महाल प्रकट होतो. आता त्या महालाच्या आत जाअून पहायची इच्छा रामच्या मनात अुद्‌भवली. महाल बाहेरूनच इतका अद्‌भुत असेल, तर आतून तो दिव्य असलाच पाहिजे, असे त्याला वाटले. म्हणून मोठ्या सावधपणे तो महालाच्या मुख्य द्वारातून आत पोचला.

समोरील दालनात तीन अतिसुन्दर यक्षबाला हसत-हसत आपसात बोलत होत्या. आपल्या



दालनाकडे एका मानवाला येताना पाहून त्यांना आश्चर्य वाटले. त्याला थांबवत त्या यक्षिणींनी विचारले, ''कोण आहेस तू? तुला काय हवंय?''

आपला परिचय देत रामने सांगितले की, ''मी या अद्‌भुत महालाचं बाह्य सौन्दर्य पाहून आतील भागाचं वैभव पहायला इथे आलो आहे.''

''मानवांना इथे प्रवेश मना आहे. तू निघून जा इथून. जास्त पुढे जाशील, तर प्राणांस मुकशील.'' एक यक्षबाला म्हणाली.

''इथूनच परत फिरलास तर आम्ही तिघी तुला एकएक वर देअू.'' दुसरी यक्षिणी बोलली.

''आमची नावं अुदया, संध्या अन् निशा आहेत. आमच्यापैकी प्रत्येकीचं नाव सात वेळा जपून नंतर जे मागशील, ते पुरं होईल.'' तिसरी यक्षकन्या म्हणाली.



रामने प्रथम अुदयाचे नाव सात वेळा अुच्चारून म्हटले, "आमच्या देशावर ज्या शत्रुराजाने आक्रमणाची घोषणा दिली आहे, त्याचं मन परिवर्तित होअून त्यानं आमच्या राजाशी हातमिळवणी करावी."

नन्तर सन्ध्याचे नाव सात वेळा घेअून तो म्हणाला, "आमच्या गावात अतिवृष्टीही न व्हावी अन् कोरडा दुष्काळही पडू नये, आमचं गाव नेहमीच खुशाल अन् हिरवंगार रहावं."

निशाचं नाव घेतल्यावर तो म्हणाला, "मला स्वतः कष्ट करून जितकं मिळेल, त्यातच माझं कुटुंब सुखी अन् संतुष्ट रहावं."

रामची देशभक्ती, गावाबरचं त्याचं प्रेम अन् व्यक्तिगत जीवन सत्यमार्गानं अन् साधेपणानं जगायचा त्याचा आदर्श पाहून तिघी यक्षकन्या फार प्रभावित झाल्या. त्यांचा निरोप घेअून सकाळ अुजाडता अुजाडता राम आपल्या गावी पोचला.

तो गावच्या सीमेत घुसताच त्याने पाहिले की राजाचा एक दवंडीवाला ढोल वाजवून गावाला ओरडून सांगत होता की, "ऐका हो ऐका! आनंदवार्ता ऐका! शत्रु राजाने समझोता केला आहे. आता युद्ध होणार नाही."

हे ऐकून रामला सुटका झाल्यासारखे वाटले. प्रसन्न मुद्रेने त्याने आपल्या अुंबरठ्यावर पाअूल ठेवले, इतक्यात जरासुद्धा न गरजता पाअूस टपटपू लागला. घरात पोचताच त्याने आपल्या बायकोला अंगठीच्या चमत्काराची गोष्ट सांगून म्हटले कि. शत्रू राजाशी हातमिळवणी अन् हा पाअूस हे दोन्हीही अंगठीच्याच प्रतापाचं फळ होय. हे सांगतासांगता बोटातली अंगठी काढून तिच्या हातावर ठेवत तो म्हणाला की ही मोठ्या आदराने अन् पूज्य भावाने ठेवून दे. तिने आदराने अंगठी आपल्या कपाळाला लावून मग देवघरात नेवून ठेवली.

रामचा आवाज ऐकताच गावात पोचायला त्याला अुशीर का झाला हे विचारायला राजा त्याच्या घराकडेच येत होता. पण खिडकीतूनच अंगठीबद्दलचा त्या दोघांमधला संवाद ऐकून तो तिथूनच परत फिरला. बायकोला सारी हकिकत सांगून राजा तिला म्हणाला, "कसंही करून ती दिव्य अंगठी चोरून घेअून आलीस तर मीही त्या यक्षिणींकडून तीन वर मागून घेईन."

"एक वर माझ्यासाठी माग बेटा. किती दिवस मी खाटेलाच खिळून आहे." कण्हत खाटेवर पडलेली राजाची आई त्याला म्हणाली.

"माझ्यासाठीही एक छानसं घर मागून घ्या." बायको बोलली.

"ठीक आहे, ठीक आहे. अगोदर ती अंगठी तर आण. राजा बायकोला म्हणाला. तिने आपल्या परसातून दोन-चार फुलं तोडली अन् ती देण्याच्या मिषाने ती रामच्या घरी गेली.

रामच्या बायकोला आवाज देत राजाची बायको म्हणाली. "अग, आज शुक्रवार नं, म्हणून पूजेसाठी फुलं आणलीत मी."

"छान, ठेव ती देवघरात नेअून. मी आत्ता स्वयंपाकात गुंतलेय." स्वयंपाकघरातूनच रामची बायको अुंच आवाजात बोलली.

राजाच्या बायकोने फुलं ठेवून त्याच वेळी अंगठी अुचलून लपवली. अन् भराभरा आपल्या घरी गेली.

नंतर रामचे बोलणं ऐकल्याप्रमाणेच राजाने सर्व काही केलं. त्यालाही त्याच ठिकाणी, तोच महाल दिसला. त्यात आत गेल्यावर त्यालाही तीन यक्षबाला दिसल्या. त्यांनी रामला विचारलेला प्रश्न राजालाही विचारला.

"मी तर तीन वर मागायला आलो आहे." राजा अुत्तरादाखल बोलला. राजाची मनोवृत्ती आणि बोलण्यावरून यक्षिणींना सत्य गोष्ट कळून चुकली. तेंव्हा त्यांच्यातली एकजण म्हणाली, "आम्ही तुला वर देअू, पण ती तांब्याची अंगठी आम्हाला परत कर."

"पण आम्हाला आमच्या घरीच आई अन् बायकोबरोबर वर मागायचे आहेत. वर घ्यायची प्रक्रिया अशीच ना, कि तुम्हा तिघींही नावं सात



सात वेळा अुच्चावरून वर मागायचा? बास तेवढंच सांगा, म्हणजे अंगठी परत देतो."

"हां, हां, तसंच!" तिघीही बरोबरच काहीशा खिन्न आवाजात बोलल्या.

"बास, मी ज्यासाठी आलोय, ते पुरं झालंय." असे सांगून त्याने यक्षिणींना अंगठी परत दिली. अंगठी हाती आल्याबरोबर महालासह त्या यक्षिणी अदृश्य झाल्या. तरीही राजा खूषच होता, कारण त्याला ठाअूक असलेल्या वर घेण्याच्या पद्धतीला यक्षिणींनी अनुमोदन दिले होते. आता त्या असल्या काय, अन् नसल्या काय! राजाला त्याची पर्वा नव्हती

मोठ्या प्रसन्न मुद्रेने तो चालू लागला. घरी आई अन् बायको आतुरतेनं त्याची वाट पहात होत्या. घरी पोचल्यावर सर्व काही त्या दोघींना

समजाऊन सांगितले. तिघांनीही एक एक करून यक्षिणींचं नाव घेऊन काय मागावं याचा विचार करायला सुरुवात केली.

प्रथम आईनं शंभर वर्षं जगायची इच्छा व्यक्त केली. रात्रंदिवस आजारी असणाऱ्या सासूची सेवा करता करता सून वैतागली होती; म्हणून ती सासूला म्हणाली, "शंभर वर्षं आजारी राहून काय कराल? त्यापेक्षा असं म्हणा की जगेन तोपर्यंत प्रकृती ठणठणीत राहून चालतीफिरती राहीन."

बास, असं बोलताबोलताच सासू ठणठणीत होऊन उभी राहिली. बायको आता पस्तावत म्हणाली, "अरेरे, हे काय घडलं! मी तर नोकर-चाकर, सोनं-चांदी अशी आठी ऐश्वर्यं मागणार होते. पण म्हातारीचं निरोगी आयुष्य मागून आपला वर मात्र हरवून बसले! हाय हाय!"

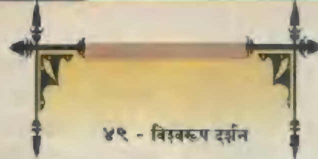
आपली रोगमुक्त आई पाहून राजा खूश झाला, पण बायकोला चिडलेली पाहून नाराज होऊन तो बोलला, "माझ्या धडधाकट आईला पाहून चिडलेस कशाला? त्यामुळे काय आपल्या घरावर आकाश कोसळेल की काय? आपला शेजारी राम करोडपती झाला, तर साऱ्या जीवनभर रडत ओरडत रहाशील."

राजाचे हे बोलणे संपताच घराचे कौलारू छप्पर करकरू लागले अन् भूकंपाप्रमाणे सारे घर कापू लागले. ते सर्वजण घाबरून जाऊन जीव वाचवण्यासाठी बाहेरच्या गल्लीत पोचले. अन् पहाता पहाता घर कोसळून त्याला पडीक अवस्था प्राप्त झाली.

परंतु रामच्या घराच्या जागी मात्र कित्येक मजल्यांची एक भव्य इमारत उभी राहिली. हिऱ्या-मोत्यांच्या आभूषणांनी सारं घर भरून गेलं, रुपयांचे ढीग लागले! राजाची बायको मात्र द्वेषानं जळून रडू लागली.

स्वार्थ, घृणा अन् ईर्ष्येमुळे राजा, त्याची बायको अन् आई त्रासून जे काही बोलले तेच यक्षिणींचे वर बनून त्यांना मात्र शाप ठरले. दुसऱ्यांचं वाटोळं इच्छिणाऱ्यांचं स्वतःचंच वाटोळं होतं याचा राजाने अनुभव घेतला असावा. अन् पुन्हा नवं आयुष्य सुरू करण्यासाठी कुटुंबासह तो कुठल्याशा दूरच्या गावी निघून गेला.





४९ - विश्वरूप दर्शन

महाभारत

परशुरामांच्या हितोपदेशानन्तर कण्व मुनींनीही दुर्योधनाला खूप समजावलं. ते म्हणाले, "दुर्योधन, धर्मराजाशी तह करणं हे तुझ्या दृष्टीने सर्व प्रकारे हिताचं होईल. यामुळे तुझीच शक्ती वाढेल अन् तुम्ही दोघं मिळून संपूर्ण पृथ्वीवर निष्कंटक राज्य करू शकाल. तूच तेवढा एकटा सर्वांत शक्तिशाली आहेस असं तुझं मानणं म्हणजे तुझी चूक आहे. हे स्पष्ट करण्यासाठी मी तुला मातलीची गोष्ट सांगतो, -

देवेन्द्राचा सारथी मातली याची कन्या गुणकेशी ही अपूर्व सुंदरी होती. तिच्या सौन्दर्याला योग्य असा वर पृथ्वी आणि देवलोकातही कुठे नव्हता. मातली आपल्या कन्येला घेऊन नागलोकात गेला. वाटेत त्याची नारदाशी भेट झाली.

वरुणदेवाने दोघांचा स्वागत-सत्कार केल्यानन्तर मातलीचा उद्देश जाणून त्यांना नागलोकात भ्रमण करायला परवानगी दिली. खूप फिरल्यावर भोगवतीपुरच्या एका अतिसुन्दर तरुणाला मातलीने आपल्या मुलीसाठी पसन्त केला. त्याचे नाव होते सुमुख.

"हा युवक गुणकेशीसाठी सर्वथा योग्य असाच आहे. तेंव्हा कसंही करून त्याला विवाहासाठी तयार करा." मातलीने नारदाला विनवले.

नारदाने सुमुखचे आजोबा (मातामह)





आर्यक यांच्याशी मातलीचा परिचय करून दिला अन् त्याची इच्छा सांगितली. आर्यकला ते ऐकून आनन्द वाटला, पण आपली विवशता प्रकट करत तो म्हणाला, "ऋषिवर! नुकतंच गरुडाने माझ्या मुलाला मारून टाकलं अन् माझा नातू सुमुख यालाही पुढच्या महिन्यात खाऊन टाकायची धमकी दिलेली आहे. यामुळे सध्या आम्ही भीतीग्रस्त आहोत. मग या विवाहाला आता संमती कशी देऊ?"

हे ऐकून मातली काळजीत पडला. पुन्हा काही विचार करून तो म्हणाला, "महाशय! आपण आपल्या नातवाला माझ्या अन् नारदाच्या समवेत देवेन्द्राकडे पाठवा. आम्ही गरुडाचं काय करायचं ते पाहून घेऊ अन् सुमुखला मृत्यूच्या तोंडातून वाचवून आणू. आता हे काम तुम्ही आमच्यावर सोडून द्या."

आर्यकने मातलीचा प्रस्ताव मान्य केला. मातली व नारद सुमुखाला घेऊन देवेन्द्राजवळ पोचले. त्यावेळी देवेन्द्र विष्णुशी बोलत होते. मातलीने हकिकत सांगून आपली इच्छा व्यक्त केली. मातलीचे बोलणे ऐकून विष्णु इन्द्राला म्हणाला, "सुमुखला अमृत पाजून देवांप्रमाणे अमर बनव. यामुळे मातली अन् नारद यांची इच्छा पूर्ण होईल."

पण तसे करून गरुडाचा क्रोध ओढवून घ्यायला देवेन्द्र तयार नव्हता, म्हणून तो विष्णूला म्हणाला, "तुम्ही स्वतःच आपल्या हातानं सुमुखला अमृत पाजा ना."

तेंव्हा विष्णु पुन्हा इन्द्राला म्हणाला, "तुम्ही तर त्रिलोकाचे अधिपती आहात. तुम्हाला कुणाचं भय? अगदी निर्भय होऊन हे काम करून टाका."

देवेन्द्राने सुमुखला दीर्घायुषी तर बनवले, पण अमृत दिलं नाही. तरीही तात्कालिक भय न उरल्यामुळे सुमुख गुणकेशीशी लग्न करून सुखाने राहू लागला.

गरुडाला जेव्हा सुमुखच्या दीर्घायुषी बनण्याची आणि विवाहाची बातमी मिळाली, तेंव्हा रागावून इन्द्राकडे जाऊन तो म्हणाला, "तू माझं भक्ष पळवून माझा अपमान केला आहेस. माझी शक्ती माहीत असूनही हे दुस्साहस तुझ्या हातून घडलं आहे. गरुड जेंव्हा कुणाला शाप देतो, तेंव्हा त्यामागे नक्कीच काही कारण असतं.

माझी परवानगी न विचारता तू आता जे कृत्य केलं आहेस, त्याला मी अक्षम्य अपराध मानतो. तुला याबद्दल मी नक्कीच शिक्षा करीन."

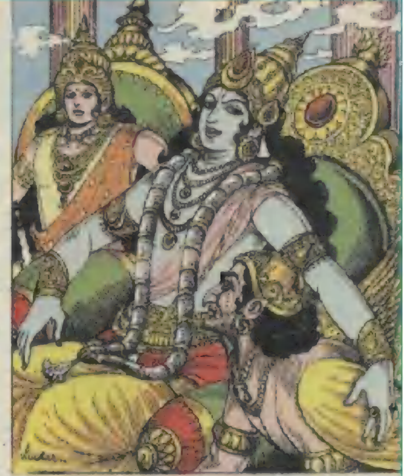
गरुडाच्या या गर्वोक्तीबद्दल त्याला फटकारत विष्णु म्हणाला, "तू माझ्या समक्षच स्वतःबद्दल इतकं वरचढ बोलतो आहेस. माझं वाहन असल्यामुळे बहुधा तुला गर्व झालेला आहे. पण खरं म्हणशील तर तू मला वाहून नेत नाहीस, तर मीच तुला वाहत असतो. माझं वजन तू वाहू शकतोस असं समजत असशील, तर आत्ता जरा माझ्या डाव्या हाताचं वजन पेलून बघ."

असे म्हणून विष्णूने आपला डावा हात गरुडाच्या पाठीवर ठेवला. हाताच्या भाराने दबून गरुड खाली पडला अन् त्याचा जीव जाऊ लागला.

गरुडाचा गर्व नाहीसा झाला, अन् त्याने विष्णूची क्षमा मागितली. आपल्या प्राणांचे दान देण्याबद्दल त्याला विनवले.

ही गोष्ट दुर्योधनाला सांगून कण्व म्हणाले, "दुर्योधन, तू जेंव्हा युद्धक्षेत्रात पांडवांसमोर अुभा रहाशील, तेंव्हा तुझी स्थिती त्या अभिमानी गरुडासारखीच होईल. आज तुझ्या रक्षणासाठी कृष्ण स्वतः तुझ्या दारी आला आहे. त्याचं सांगणं ऐकून स्वतःला अन् आपल्या कुळाला सर्वनाशापासून वाचव."

कण्वाच्या सांगण्याचा अुपहास करत कर्णाकडे पाहून हसला अन् कण्वाकडे वळून म्हणाला, "मी काय करावं अन् काय न करावं हे

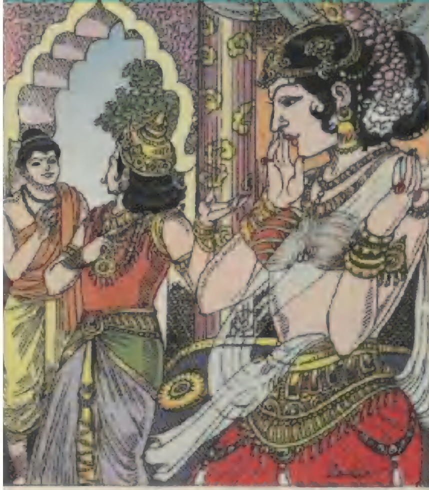


अुत्तम प्रकार जाणतो. कुणाच्या सल्ल्याची मला मुळीच गरज नाहीय."

नंतर नारद दुर्योधनाला सांगू लागले, "दुर्योधन, हिताच्या गोष्टी सांगणारे जगात दुर्मिळ असतात. आपला हट्ट सोडून यांच्या बोलण्याकडे लक्ष दे अन् आपलं हित साध. हट्ट सर्वनाशाला कारण ठरतो. अुदाहरणार्थ, विश्वामित्रशिष्य गालव याची गोष्ट ऐकून घे. तोही तुझ्याच सारखा फार हट्टी होता."

विद्याग्रहणानन्तर आपल्या गुरुला गुरुदक्षिणा द्यायची इच्छा गालवाने व्यक्त केली. गुरुने 'गुरुदक्षिणा नको' असे म्हटले, तरीही तो हट्टाला पेटला.

अप्रसन्न होअून तेंव्हा विश्वामित्र म्हणाले,



"गुरुदक्षिणा द्यायचा तुझा हट्टच असेल तर एक एक कान काळा असेल असे आठशे शुभ्र घोडे मला आणून दे."

या मागणीमुळे गालव हादरलाच! त्याच्याजवळ इतकं धनही नव्हतं अन् असे अश्व मिळण्याचं स्थानही त्याला ठाऊक नव्हतं. त्याने भगवान विष्णूंचे स्मरण केले.

तेंव्हा गरूड त्याच्यासमोर प्रकट होऊन म्हणाला, "भगवान विष्णूंनी मला आदेश दिलाय की मी तुला तुझ्या इच्छेनुसार हवं तिथं घेऊन जावं."

प्रसन्न होऊन गालव गरूडाच्या पाठीवर बसला अन् त्याला पूर्वेकडे जायची आज्ञा दिली. गरूड खूप वेगाने उडू लागला.

"आता आपला वेग कमी कर. इतक्या वेगामुळे मला काहीच दिसत नाहीय. विशेष प्रकारच्या घोड्यांचा मला शोध घ्यायचा आहे." गालव गरुडाला म्हणाले.

यावर गरुड वृषभ नामक पर्वतावर उतरला. तिथे शांडिली नावाच्या तपस्विनीने त्यांचे स्वागत केले.

गालवाला सल्ला देत गरूड म्हणाला, "घोड्यांसाठी आधी तुला धनाची गरज आहे. नंतरच तू घोड्यांची व्यवस्था करू शकशील. तेंव्हा, म्हणशील तर मी तुला आपला मित्र प्रतिष्ठानपुरचा राजा ययाती याच्याकडे घेऊन जातो. त्याच्याकडे तू घोड्यांसाठी धन माग." गालवच्या संमतीनन्तर गरुड त्याला ययातीकडे घेऊन गेला.

गालवचे बोलणे ऐकल्यावर ययाती म्हणाला, "मित्रा, पण आत्ता तर माझ्याजवळ धन उरलेलं नाही. तेंव्हा ते तर मी तुला देऊ शकत नाही. पण आपली कन्या माधवी हिच्याशी मी तुझा विवाह करून देऊ शकतो. तिच्या साह्याने तू घोडे मिळवू शकशील."

गालवाने माधवीचा पत्नी म्हणून स्वीकार केल्यानंतर गरूड म्हणाला, "आता या कन्येच्या साह्याने तू घोड्यांची व्यवस्था कर. मी आता परत जातो."

गालव माधवीला घेऊन आयोध्येच्या राजाकडे गेला व त्याला आपला वृत्तान्त सांगितला. राजा म्हणाला, "ही कन्या माधवी सर्वगुणसम्पन्न आहे. ती मला दे अन् बदल्यात घोडे घेऊन जा. पण तुला हवेत तसे फक्त दोनशेच घोडे माझ्याकडे आहेत; ते तू घेऊन जा."

माधवीने आता गालवला असा सल्ला दिला की, "अशाच प्रकारे इतर राजांकडे मला सोपवून तू बाकीचे घोडे मिळव."

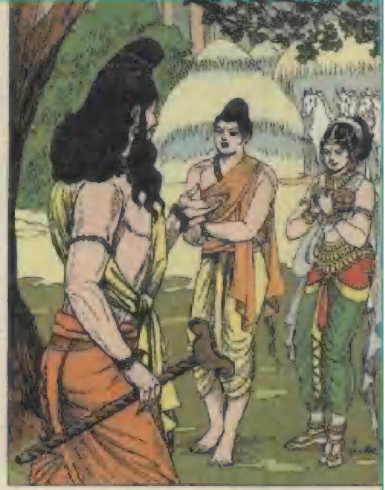
माधवीकडून एक पुत्र प्राप्त झाल्यावर राजाने माधवीला परत गालवकडे सोपवले. यानन्तर गालव काशी नरेश दिवोदासकडे गेला. त्याच्याकडेही एक काळा कानवाले दोनशेच घोडे होते. त्यानेही माधवीच्या बदल्यात घोडे दिले व तिच्याकडून पुत्रप्राप्ती झाल्यावर तिला गालवकडे परत पाठवले.

अशाच प्रकारे गालवने माधवीच्या बदल्यात भोजनगरचा राजा उशीनरकडून तसलेच आणखी दोनशे घोडे मिळवले. अजूनही दोनशे घोडे कमीच होते. पण आता आणखी ते कुठे मिळू शकतील हे गालवला कळू शकले नाही. म्हणून उरलेल्या घोड्याच्या बदल्यात विश्वामित्राला त्याने माधवीच सोपवली.

गालवने असेच केले.

ही गोष्ट सांगून नारद दुर्योधनाला म्हणाले, "इतके कष्ट करूनही गालव आपला हट्ट पुरा करू शकला नाही. तेंव्हा आता तू ही आपला हट्ट सोडून दे. अन् आपला हितैषींचे बोलणे मान."

दुर्योधनावर कोणाच्याच उपदेशाचा प्रभाव पडत नाहीसे पाहून निराश झालेला धृतराष्ट्र श्रीकृष्णाला म्हणाला, "कृष्णा, जे काही घडतंय,



त्याच्याशी मी मुळीच सहमत नाहीय. दुर्योधनाला समजावणं आता मला शक्य नाहीय. तू स्वतःच प्रयत्न करून पहा."

तेंव्हा दुर्योधनाला संबोधित करत श्रीकृष्ण म्हणाला, "दुष्ट व्यक्ती करतात तसं करणं, तुझ्यासारख्या पुरुषाला योग्य नव्हे. काय ठीक आहे - हे तू जाणतोस. उचित - अनुचित तुला कळतं. युद्धामुळे सर्वांचाच सर्वनाश होतो. पांडवांचा पराक्रम ओळख. त्यांच्याशी मिळून मिसळून राहिलास तर सर्वांना प्रसन्नता वाटेल."

भीष्म व द्रोण यांनीही श्रीकृष्णाच्या म्हणण्याचे समर्थन केले.

विदुर दुर्योधनाला बोलला, "मला तुझी चिन्ता नाही वाटत. मला तर तुझे माता-पिता



गान्धारी अन् धृतराष्ट्र यांच्या भविष्याचीच काळजी वाटतेय. तुला जन्म दिल्यामुळे ते अनाथ बनत चाललेत."

धृतराष्ट्राने पुन्हा एकदा दुर्योधनाला समजवायचा प्रयत्न करत म्हटले, "कृष्णाची मैत्री आपल्याला सर्व दृष्टींनी हितकर आहे. अशी संधी हातची घालवण्यात बुद्धिमानी नव्हे."

दुर्योधनाला कोणाचेच बोलणे आवडले नाही. तो कृष्णाला अुद्देशून बोलला, "कृष्णा, सर्वजण माझ्या डोक्यावरच साऱ्या दोषाचं खापर फोडत आहेत. तूही पांडवांचीच री ओढत आहेस, त्यांचंच प्रतिनिधित्व करतो आहेस. तू दोन्ही पक्षांच्या बळ-पराक्रमांच्या बाबत विचार केलेला नाहीस. मला तर हेच कळत नाहीय, की मी असं काय पाप केलंय की सगळेच्या सगळे मलाच अुपदेशामृत पाजत आहेत? पांडव स्वेच्छेने द्यूत खेळले अन् अटीप्रमाणे त्यांनी वनवास भोगला. यात माझा काय दोष? पांडव का आमच्याशी युद्धाला अुभे राहिलेत? ते युद्ध करतील, तर क्षात्रधर्मानुसार आम्ही ही माघार घेणार नाही. पृथ्वीवरच्या राजांनाच काय, पण प्रत्यक्ष इन्द्राशीही युद्धाला डरणार नाही. मी अजाण होतो, तेंव्हा पांडवांना राज्य दिलं गेलं होतं. पण आता मात्र मी जिवन्त असेपर्यन्त त्यांना अर्ध राज्यच काय, पण सुईच्या टोकावर मावेल इतकीही जमीन देणार नाही. आता मला मला कोणी अुपदेश करायचा प्रयत्न करू नका."

एकदा शेवटची सूचना म्हणून श्रीकृष्ण दुर्योधनाला, सांगू लागला, "तुझ्या इच्छेप्रमाणेच तुला वीरगती प्राप्त होईल. तू सर्व प्रकारे पांडवांशी कपट केलं आहेस, त्यांच्या विरुद्ध कारस्थान केलंयस; अन् म्हणतोयस की, तू कसलंही पाप नाही केलंयस! आज पांडवांना त्यांचा अर्धा अधिकार द्यायला तुझी तयारी नाहीय. स्वतःच्याच हिताच्या गोष्टी ऐकत नाहीयस. अुद्या ते पूर्ण राज्यच तुझ्याकडून हिसकून घेतील."

श्रीकृष्णाचे बोलणे ऐकून चिडून दुर्योधन सभेतून अुठून निघून गेला. त्याच्या पक्षाचे राजेही त्याच्या पाठोपाठ गेले.

तेंव्हा श्रीकृष्ण धृतराष्ट्राला म्हणाला, "महाराज, आपला वंश सर्वनाशापासून वाचवायचा असेल, तर दुर्योधन अन् त्याच्या अनुयायांना कैद करून पांडवांच्या हवाली करा आणि त्यांच्याशी तह करा."

कृष्णाच्या या बोलण्याने धृतराष्ट्र घाबरला. त्याने गांधारीच्या द्वारे दुर्योधनाला तहाचा प्रस्ताव स्वीकारायचा संदेश पाठवला. पण दुर्योधनावर त्याचा काहीच परिणाम झाला नाही.

कृष्णाने दुर्योधन व त्याच्या मन्त्र्यांना कैद करून पांडवांना सुपूर्त करायचा प्रस्ताव मांडल्याचे दुःशासनाला समजले, तेंव्हा तो दुर्योधनाला म्हणाला की इथे आपणच कृष्णाला कैद करून ताब्यात का घेअू नये? यामुळे दात पडलेल्या सापासारखी अवस्था होईल पांडवांची!

सात्यकीला या कारस्थानाची खबर मिळताच त्याने कृतवर्माला सावध करून सभेत जाअून कृष्णाला सूचना दिली की, त्याला कैद करायची योजना बनवली जात आहे. त्याने धृतराष्ट्र अन् अन्य सभासदांनाही ही गोष्ट सांगितली.

धृतराष्ट्रने ताबडतोब दुर्योधनाला सभेत येण्यासाठी निरोप पाठवला अन् या कारस्थानाबद्दल त्याची चांगली कानअुघाडणी केली. विदुराने भरसभेत दुर्योधनाची निर्भत्सना केली.

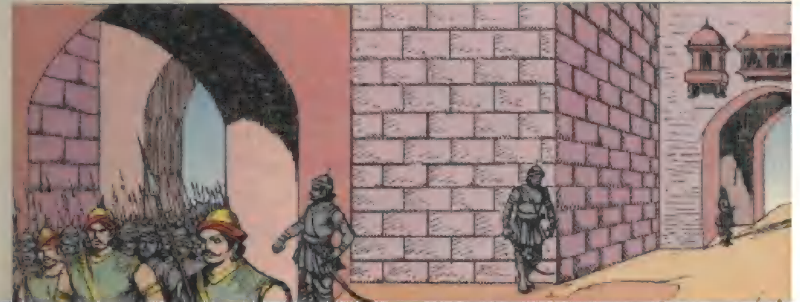
श्रीकृष्ण आता दुर्योधनाला म्हणाला, "तुला काय वाटलं, की मी एकटा आहे? माझ्याबरोबर पांडवांची सेना, अंधकाचे वृष्टि योद्धे, आदित्य, रुद्र, ऋषी सर्वजण आहेत."

दुसऱ्याच क्षणी सर्वांना असे दिसले की, श्रीकृष्णाच्या दैदिप्यमान हृदयकेन्द्रापासून अग्निज्वाळा निघत आहेत. त्याच्या मध्यावर बुध, वक्षस्थानी अकरा रुद्र, भुजांवर दिक्पाल अन् तोंडावर अग्नि विराजमान आहे!

हे अद्भुत व अलौकिक दृश्य पाहून सर्वांचे डोळे दिपले. दृष्टीपुढे त्यांना काहीच दिसेना, त्यांचे डोळे बन्द झाले. कृष्णाने द्रोण, भीष्म, विदुर व संजय यांना दिव्य दृष्टी प्रदान केली त्यामुळे ते त्याचे विश्वरूप दर्शन करू शकले.

श्रीकृष्णाने तेंव्हा धृतराष्ट्रालाही दिव्यदृष्टी प्रदान केली.

क्रमशः





लाकडी तलवार

पतंग स्थानिक सावकाराकडे कामाला होता. त्याच्या कामावर सावकार फार खूश होता. तो कधी कधी सावकाराच्या समस्यांच्या सोडवणुकीचा मार्गही शोधून काढत असे. त्या शहरात सावकाराचे दोन-तीन प्रतिस्पर्धीही होते. ते नेहमी सावकाराला खाली पाडायच्या प्रयत्नात असत. अशा विचित्र प्रसंगात पतंगच्या सल्ल्यांनी आजवर अद्भुत काम केलं होतं.

पण पतंगचे सावकाराकडे काम करणें त्याच्या आजीला मुळीच पसंत नव्हते. ती नेहमी म्हणत असे की, सरकारी नोकरी चांगल्या दर्जाची असते, ती सुटायची भीतीही नसते. ती वारंवार त्याला असेही म्हणे की सावकाराचा काय भरंवसा! एखाद्या दिवशी तुझ्या सल्ल्याचा काही दुष्परिणाम झाला, तर कदाचित ते तुला नोकरीवरुन काढून टाकतील. अन् मग दुःखी होऊन काय उपयोग? त्यामुळे ती पतंगच्या सारखी मागे लागत राहिली की, त्याने ताबडतोब राजाकडे नोकरी मिळवण्याचा प्रयत्न करत रहावा. शेवटी नाइलाजाने तो नोकरी विचारायला राजाकडे जायला निघाला.

पतंग राजाकडे सैनिकाची नोकरी मागायला गेला. पण दिसायला तो किशोर-वयाचा दिसत असल्याने राजाने त्याला सैनिक म्हणून नोकरी न देता राजवाड्याच्या दरवाजावर रात्रीचा पहारेकरी म्हणून नेमले.

राजा कधी-कधी पहारेकऱ्यांच्या कामाची स्वतः देखरेख करत असे. एका रात्री तो जेंव्हा असाच देखरेखीला निघाला, तेंव्हा पतंग राजवाड्याच्या दाराला टेकून झोपलेला त्याला दिसला. राजाने त्याला उठवले नाही, पण हळूच त्याच्या म्यानातली तलवार मात्र काढून घेतली.

पतंगने डोळे उघडले. तेंव्हा म्यान रिकामं पाहून तो घाबरून गेला. त्याला छान माहीत होतं की, एका पहारेकऱ्याची तलवार हरवणं याचा अर्थ काय होतो. त्याला मृत्यु-दंडही मिळू शकत होता. दररोज सकाळी त्याला शस्त्रागारात तलवार जमा करावी लागे अन् त्यापूर्वी सर्व पहारेकऱ्यांबरोबर राजासमोर हजर रहावे लागे. त्यामुळे सकाळपर्यन्त कुठून तरी तलवार पैदा करणं त्याला आवश्यक होतं. नाहीतर त्याची नोकरी जाण्याची शक्यता होती. अन् त्याबरोबरच राजाने दिलेली शिक्षा भोगायला लागली असती.

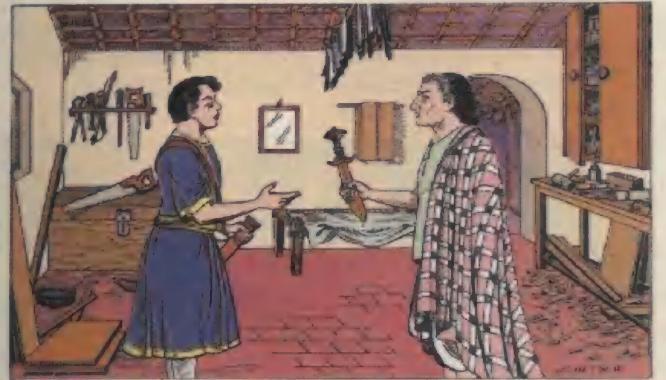
या संकटसमयी पतंगला अचानक आपल्या सुतार दोस्ताची आठवण झाली. तो राजवाड्याजवळच रहात असे. धावत-पळत त्याच्याकडे जाऊन पतंगने आपली राम-कहाणी त्याला सांगितली. सुतार-मित्र म्हणाला, "मी तर जास्तीत जास्त एक लाकडी तलवार बनवून देऊ शकेन. त्यामुळे एका दिवसापुरतं तरी संकट टळू शकेल. पण शेवटी तर राजाच्या दयेनेच तुझे प्राण वाचू शकतील."

सकाळ होण्यापूर्वी मित्राने पतंगला लाकडाची एक तलवार बनवून दिली. त्याची बाहेर दिसणारी मूठ तर खरोखरीची दिसत होती.

प्रातःकाळी पतंगही इतर पहारेकऱ्यांबरोबर राजाच्या निरीक्षणासाठी ओळीत उभा राहिला.

नेहमी तर राजा या कामासाठी एकटाच येत असे. पण त्या दिवशी राजाबरोबर सैनिकांच्या बंदोबस्तात एका कैद्यालाही आणले गेले होते.

कैद्याकडे निर्देश करत राजा पहारेकऱ्यांना म्हणाला, "हा राजद्रोही आहे आणि याला मृत्यूची शिक्षा सुनावली गेली आहे. माझी अशी इच्छा आहे की तुम्हापैकी एकाच्या हातून ही शिक्षा अंमलात आणली जावी."



पंचवीस वर्षांपूर्वी चान्दोबात प्रकाशित झालेली कहाणी

इतके, बोलून सर्व पहारेकऱ्यांवरून राजाने एक नजर फिरवली. पतंगवर राजाची नजर पडताच ती तिथेच थांबली.

"तू आपल्या तलवारीनं याचं डोकं धडावेगळं कर." राजाने पतंगला आज्ञा दिली. पतंगचं हृदय भयाने जणू काही धडधडायचं थांबलं.

त्याच्याजवळची तलवार लाकडी असल्याने पतंग ती म्यानाबाहेर काढूही शकत नव्हता, कारण त्याच वेळी राजाला त्याच्या तलवारीची चोरी कळून चुकली असती. अन् कैद्याऐवजी त्यालाच मृत्युदंड मिळाला असता. त्याला असे वाटले की, राजा कैद्याला नव्हे, तर आपल्यालाच डोकं उडवायची शिक्षा देत आहे.

आता त्याने एकदम धैर्याने काम केले. साहस एकत्र करून तो म्हणाला, "महाराज, कृपा करून हे काम आपण दुसऱ्या कुणावर सोपवा. निःशस्त्र माणसावर हात उचलणं मला नाही जमायचं."

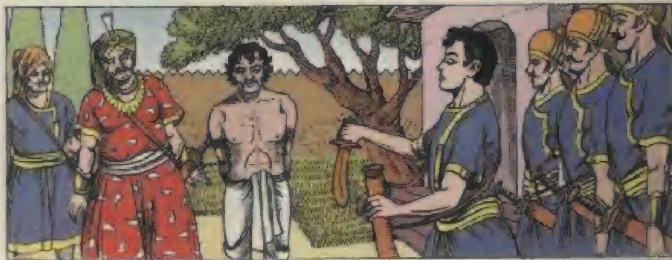
"तू माझी आज्ञा मोडत आहेस. माहीत आहे? यासाठी तुलाही मृत्युदंड मिळू शकतो?" राजा क्रोधाने म्हणाला.

घाबरून आता पतंगने डोळे मिटले अन् हात जोडून विनवणी करत तो म्हणाला, "माते भवानी! माझ्या हातून आत्ता जर पाप होणार असेल, तर माझी तलवार लाकडाची बनव अन् पाप करण्यातून वाचव मला!" इतके बोलून त्याने झटकन म्यानातून तलवार उपसली. ती तर खरंच लाकडाची बनली होती!

पहारेकऱ्यांना एका बाजूला तर हसू आले अन् तेव्हांच दुसरीकडे आश्चर्यही वाटले की तलवार खरोखरीच लाकडाची कशी झाली?

राजालाही आपले हसू आवरेना! संकटातून वाचण्यासाठी पतंगने एका रात्रीत एका लाकडी तलवारीची व्यवस्था केली, इतकेच नव्हे तर आपली लाचारी अनुकूल परिस्थितीत बदलण्याचा हजरजबाबीपणाही दाखवला.

राजाने त्याला माफ केलं, इतकंच नव्हे, तर त्याला स्वतःचा अंगरक्षकही नेमला. पतंगच्या आजीला ही सुवार्ता मिळाली, तेंव्हा तिच्या आनन्दाला पारावार उरला नाही.





स्वप्न की सत्य

राम, कृष्ण आणि भीम या एकाच गावात रहाणाऱ्या तीन युवकांची एकच समस्या होती.

रामला गौरी नावाच्या मुलीशी विवाह करायचा होता. पण त्याच्या गरीबीमुळे तिचे आईबाप या विवाहाला तयार नव्हते.

कृष्ण चांगला बुद्धिमान अन् सुन्दर युवक होता. आपला मालक गजपती याच्या एकुलत्या एक मुलीशी विवाह करायची त्याची इच्छा होती. मुलगी स्वातीही कृष्णशीच विवाह करू इच्छित होती. पण गजपतीची तर अशी अट होती की, रोज शंभर रुपये कमवून आणणाऱ्या तरुणाशीच आपण मुलीचं लग्न लावून देणार. कृष्णाला तर हे अगदीच अशक्य होते.

भीम अन् कमला यांचं एकमेकांवर प्रेम होते. पण कमलाच्या मातापित्यांना एक घरजावई हवा होता. भीमला तर ते शक्य नव्हतं, कारण त्याचे आईबाप वृद्ध होते अन् भीमशिवाय त्यांची काळजी घेणारं कोणीही नव्हतं.

एके दिवशी तिघेही अचानक एका ठिकाणी भेटले. तिघांनीही आपापली रामकहाणी एकमेकांना सांगितली. तिघं एकमेकांशी बराच वेळ चर्चा करत राहिले अन् शेवटी या निर्णयावर आले की आपल्याजवळ मूलतः पैसेच फार कमी आहेत. तिघांजवळ पुरेसे पैसे असते, तर तिघांच्याही इच्छा पूर्ण झाल्या असत्या. धन कमवायच्या युक्तीचा विचार करता करता शेवटी ते अशा निर्णयावर आले की, पैसे मिळवणं हे आपल्या अकलेपलिकडचं आहे! त्यामुळे तिघांनीही आता आत्महत्त्या करायचे ठरवले.

एका रात्री ते गावच्या सीमेवरल्या टेकडीच्या शिखरावर उभे राहिले अन् तिथून उडी मारण्यापूर्वी डोळे मिटून प्रार्थना करू

विनोदिनी मराठे



लागले, "हे परमेश्वर! पुढल्या जन्मी आम्हाला धनवान बनव."

प्रार्थनेनंतर आता ते अुडी मारणार, इतक्यात त्यांना एक गंभीर आवाज ऐकू आला, "थांबा, थांबा! नाहीतर भयंकर परिणाम होईल!"

मागे वळून पाहिले, तर तिथे एक महात्मा अुभे असलेले त्यांना दिसले. काहीही न विचारताच ते म्हणाले, "जीवन हा परमेश्वराचा एक अमोल वर आहे. अडचणींमुळे ते असं अकस्मात संपवणं पाप आहे. त्यामुळे अडचण तर दूर होत नाहीच, अुलट अडचणीत आपण अधिकच गुंतत जातो. आत्महत्त्येनंतर नरकातल्या घोर यातना सहन कराव्या लागतात. यातनांना कंटाळून पुन्हा आत्महत्त्या कराल तर याहूनही निकृष्ट जीवन पदरात पडेल, ते मात्र अन्तहीन नरकासारखंच असेल. जीवनातल्या अडचणींचं अुत्तर जीवनातच मिळेल, मृत्यूने नव्हे."

महात्म्याच्या बोलण्यामुळे प्रथम ते घाबरले, पण नंतर त्यांना शान्त वाटले. त्यांना वाटले की फार मोठं पाप करण्यापासून आपण वाचलो आहोत. पण आता त्यांना जीवनात काही रुची राहिलेली नव्हती. म्हणून ते महात्म्याला म्हणाले, "महात्मा, आपण आम्हाला मरणापासून वाचवलं आहात, पण आता जीवनात आम्हाला काही रस अुरलेला नाहीय. आता आपण सांगा, की आम्ही काय करावं?

"तुम्ही सर्वजण स्वतःकडून तर मेलेलेच आहात. तेंव्हा या जीवनावर तुमचा काही अधिकार राहिलेला नाही. देवानंच तुमचं रक्षण केलेलं आहे. म्हणून तुमचं अुरलेलं आयुष्य त्यालाच अर्पण करा. अन् त्याच्याचसाठी जगा. जीवनाचा सारा भार, आपल्या सगळ्या समस्या त्या परम प्रभूला सांगा अन् आपापल्या घरी जा. तुमचं कल्याण होईल." असे सांगून महात्मा तेथून अदृश्य झाले.

ते तिघेही काही विचार न करता एका दिशेला चालू लागले. रस्त्यात त्यांना एक चांगला धट्टाकट्टा माणूस दिसला. त्याच्या मिशा झुबकेदार होत्या त्याने या तिघांना निरखून पाहिले अन् त्यांची काहाणी ऐकून तो जोरजोराने हसू लागला.

"चला माझ्याबरोबर. मी तुम्हा सर्वांना

जीवन जगायची नवी तऱ्हा शिकवीन. आयुष्यात जे हवं ते सर्व तुम्हाला मिळेल-धन-दौलत, कीर्ती, स्त्री."

तिघेही त्याच्या मागे-मागे चालू लागले.

आपल्या घरी नेअून मिशीवाल्याने त्यांना प्यायला पाणी दिले. ते प्यायल्याबरोबर तिघेही बेशुद्ध होअून पडले - जसे काही गाढ झोपेत आहेत.

बेशुद्धावस्थेत रामला स्वप्न पडले की, गौरीशी आपला विवाह झालेला आहे अन् आपण सुखात जगत आहोत.

कृष्णने स्वप्नात पाहिले की गजपतींने आपल्या मुलीचं लग्न लावून देअून आपल्याला घरजावई करून घेतलंय. आता आपण स्वतःच त्या घरचा मालक बनलोय.

भीमला दिसले की आईवडलांना विरोध करून कमलाने आपल्याशी लग्न केलंय अन् ती सासू-सासऱ्यांची सेवा करत आहे - जणू त्यांची मुलगीच!

तिघे शुद्धीत आल्यावर फारच प्रसन्न होते. एक तुष्टता अन् तृप्ती त्यांना वाटत होती. आपल्या इच्छा खरोखरच पूर्ण झाल्या आहेत अन् आपले अनुभव काल्पनिक नसून, खरेच आहेत असे त्यांना वाटत होते. तिघांनीही आपापले अनुभव एकमेकांना सांगितले.

इतक्यात मिश्यावाल्याने येअून म्हटले, "मी तुम्हाला थोडं मादक औषध मिसळून ते पाणी दिलं होतं. त्यामुळेच तुम्हाला ती स्वप्नं दिसली. हे औषध मादक फुलांपासून-अफूच्या फुलांपासून - बनवलं जातं. इथे या फुलांची



एक बाग आहे. त्यात काम करण्यासाठी कष्टाळू युवकांची जरुरी आहे. तुम्ही सर्वजण इथे काम करू शकाल. त्याबदल्यात प्रत्येकाला दरमहा एकेक लाख रुपये मिळतील, अन् रोज हे औषधही घ्यायला मिळेल."

हे ऐकून तिघांच्या आनन्दाला पारावार अुरला नाही. ते बागेत काम करायला तयार झाले. मिशिवाला त्यांना अफूच्या बागेत घेअून गेला.

पण नुकते कुठे ते बागेत पोचले होते अन् एक काळा नाग कृष्णाला डसला!

"इथे जवळच एक महात्मा रहातात. याला लवकर त्यांच्याकडे घेअून जा. अन्य कुठेही अुपचार होअू शकणार नाही." असे म्हणून मिशिवाल्याने राम आणि भीमला महात्म्याच्या



आश्रमाची वाट सांगितली. पण तो स्वतः मात्र बरोबर गेला नाही.

महात्माकडे जाताना वाटेतच कृष्ण बेशुद्ध झाला. तीन दिवसांपूर्वी आपल्याला आत्महत्येपासून परावृत्त करणाऱ्या त्याच महात्म्याला आश्रमात पाहून राम अन् भीमला आश्चर्य वाटले अन् महात्म्यालाही त्यांना पाहून आश्चर्य वाटले. त्यांनी विचारले, "मुलांनो, मी तुम्हाला आपापल्या घरी जायला सांगितलं होतं. मग इथं कसे आलात? मला असं वाटतंय की, तुम्ही सर्वजण पुन्हा वाट चुकला आहात."

रात्री महात्म्याचा निरोप घेताना राम अन् भीमने मधल्या काळातल्या साऱ्या घटना त्याला सांगितल्या. महात्म्याने प्रथम एक औषध कृष्णच्या नाकाशी धरलं. या वासाने कृष्ण शुद्धीवर येऊन अुठून बसला. मग तिघांनाही तो म्हणाला, "तिघांना भूक लागली असेल तर बोला बरं काय हवं खायला तुम्हाला? ज्या पदार्थाची इच्छा असेल, त्याचं नाव निःसंकोच सांगा - मग तो कितीही दुर्मिळ असो."

हे ऐकून तिघांनी एकमेकांकडे पाहिले अन् नंतर आपापल्या आवडीचं जेवण सांगितलं. महात्म्याने तिघांच्याही कपाळाला आपल्या बोटांनी स्पर्श केला. त्याबरोबर तिघेही अचेत झाले! अचेतावस्थेत त्यांना दिसले की आपण तिघे आपापल्या आवडीची मिष्टान्नं खात आहोत! जेवण झाल्यावर तिघंही आपोआप शुद्धीवर आले.

नंतर तिघांनाही एकएक पेरू अन् केळं देऊन महात्मा म्हणाला, "आपापल्या हातातली फळं खाऊन टाका, कारण माझ्याजवळ तुम्हाला देण्यासारखं दुसरं काहीच नाहीय. नंतर खरी तृप्ती तुम्हाला कशापासून मिळाली हे सांगा - स्वप्नातल्या आवडीच्या पक्वांनांनी, की या खऱ्याखुऱ्या केळ्यानं अन् पेरूनं?"

तिघंही दोन-दोन दिवसांचे अुपाशी होते. स्वप्नातली काल्पनिक पक्वान्नं खाऊन त्यांची भूक जास्तच खवळली होती, पण केळं अन् पेरू खाऊन त्यांची भूक भागली होती. तिघांनाही स्वप्न अन् सत्य यातला फरक कळून चुकला.

राम महात्म्याला म्हणाला, "महात्मा ! भुकेपासून तृप्ती अन् भोजनाचा आनन्द तर आम्हाला या साध्या फळांनीच दिला. काल्पनिक पक्वान्नांनी तर भूक जास्तच तीव्र झाली."

"एकदम बरोबर! आम्हालाही तसंच वाटलं." कृष्ण अन् भीमही म्हणाले.

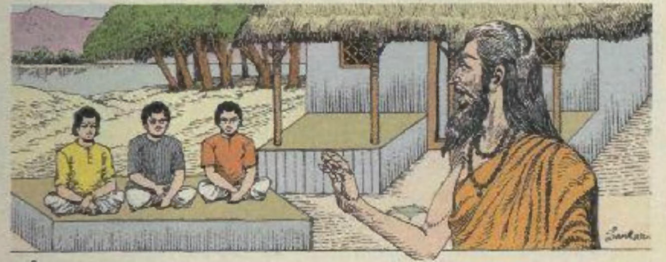
"बरोबर! साध्या अन् वास्तविक जीवनात - मग ते कितीही साधं-सुधं असो - जगण्याचा खरा आनन्द लपलेला असतो. खोट्या जगाची कल्पना फसवणूक अन् धोकाच असते. तो म्हणजे वाळवंटातल्या पाण्याप्रमाणे केवळ आभास असतो, खरं पाणी नव्हे - मृगजळ असतं."

"जीवनातून निराश होअून आत्महत्त्या करणं अन् अवास्तविक व खोट्या आनन्दामागे धावणं - हे दोन्ही म्हणजे खऱ्या मार्गापासून चुकणं होय. तुम्ही तिघेही दुसऱ्या वेळीही मार्गच्युत झालात. खोट्या जगाच्या कल्पनेच्या जाळ्यात अडकवणाऱ्या फासेपारध्याच्या जाळ्यात अडकला आहात. तुमच्यासारख्या निराश तरुणांना मादक पदार्थांचे व्यापारी खोट्या जगाच्या अवास्तविक आकर्षणाचा मोह दाखवून त्यांना अन्तहीन नरकयातना भोगायला लावतात. तुम्ही सर्वजण अशाच एका मिश्यावाल्या नरकदूताच्या जाळ्यात अडकलात. एका नरकातून सुटून दुसऱ्या त्याहीपेक्षा भयानक नरकाच्या वाटेवर चालू लागलात." त्यांना अुपदेश करत महात्मा बोलला.

तिघं एकमेकांकडे पाहून बोलू लागले, "महात्मा! आपण पुन्हा एकदा आम्हाला मृत्यूपासून वाचवलंत! खरोखर, दुसऱ्यांदाही आम्ही खरी वाट चुकलो - आगीतून अुठून फुपाट्यात पडलो! आता आमचे डोळे अुघडले आहेत. आमच्या आता लक्षात आलंय की, वास्तव जीवनातला लहानसा आनन्दही, काल्पनिक जीवनातल्या स्वर्गाच्या मोठ्या कल्पनेपेक्षाही फार श्रेष्ठ आहे. देवानं आम्हाला जितकं दिलंय, त्यातच आता आम्ही संतुष्ट राहू अन् अुरलेलं आयुष्य त्याचीच ठेव मानून त्याच्या इच्छेप्रमाणे जगू."

"परम प्रभु, आपल्या मुलांकडून अशाच संकल्पाची आशा बाळगतो," हसत हसत महात्म्याने म्हटले. "देवा, यांना मार्ग दाखव."

तिघांनी हात जोडून महात्म्याला प्रणाम केले अन् आपापल्या घरांकडे वळले. पूर्व दिशेला लालिमा अुतरू लागला होता आणि सकाळ होणार होती.



शोधा, सांगा, नि जिंका !

या अंकात प्रकाशित झालेल्या प्रश्नावलीची उत्तरें पुढील अंकात दिली जातील. तोपर्यंत 'भारताचा शोध प्रश्नोत्तरी, चंदामामा बिल्डींग्ज, वडपळणी, चेन्नई - ६०० ०२६ या पत्त्यावर आपली उत्तरें अवश्य पाठवा. परंतु या स्पर्धेत भाग घेण्यासाठी कांही गोष्टी तुम्ही करायला हव्यात.

चांदोबाच्या मागल्या अंकात प्रसिद्ध झालेली कांही वचने, अवतरणें किंवा पूरक वाक्यें नीट वाचा. त्यापैकी तुम्हाला कोणती वाक्यें आवडली व कां आवडली हे पानाचा क्रमांक देऊन सुमारे शंभर शब्दांत सांगा. तुमचे शिक्षक किंवा पालक यांचेकडून, तुमची प्रवेशिका प्रमाणित करा. त्यावर तुमचे नांव, सही, वय, वर्ग, विद्यालय (विद्यार्थी असाल तर) व संपूर्ण पत्ता लिहून वरील पत्त्यावर पाठवा.

पहिलें बक्षीस : रु. १०००/-
दुसरे बक्षीस : रु. ५००/-

आणि
पांच उत्तेजनार्थ बक्षिसें
प्रत्येकी रु. २००/-

चांदोबा

भारताचा शोध प्रश्नोत्तरी



भारताचा शोध प्रश्नोत्तरी :

एक वादळी रात्र होती. पाऊस व चिखल यामुळे आपादमस्तक लडबडलेल्या एका तरूणाने नदीकिनाऱ्यावरील एका घराचा मागील दरवाजा ठोठावला. हातात दिवा घेतलेल्या एका तरुणाने दार उघडले. "आहा, नाथ! या भयानक रात्री जोराने वहाणारी नदी पार करून माझ्या वाबांच्या घरी योण्याची काय जरुरी होती?" ती म्हणाली.

"तुझ्यावाचून एक पळभरही रहाणं मला असह्य झालं!" तरूण उत्तरला.

"माझ्यावरील प्रेम आणि आकर्षणाचा अर्धा अंश जरी प्रभुवरहत असता, तर काय छान झालं असतं!" उसासा टाकत ती पुटपुटली.

त्या क्षणीच युवकाच्या जीवनात एका मोठ्या परिवर्तनाची सुरुवात झाली. तो ईश्वरभक्तीकडे वळला अन् कालांतराने फार मोठा संत बनला.

या घटनेशी दोन व्यक्तींचा संबंध आहे. ते दोघे कोण?



खाली दिलेल्या पौराणि[illegible] व्यक्तींचे एकमेकांशी कोण[illegible] नाते आहे?

अ. अभिमन्यु	-	बलराम
ब. अग्रसेन	-	प्रद्युम्न
क. घटोत्कच	-	शिशुपाल
ड. कीचक	-	परीक्षित
ई. कर्ण	-	सुभद्रा



१. आयुर्विज्ञानावरील पहिली भारतीय रचना कोणती? तिचे लेखक कोण? लेखक कोणत्या काळात होऊन गेला?

२. ???

३. इतिहासाबद्दलची पहिली भारतीय रचना कोणती? तिचे लेखक कोण? ते कोणत्या शताब्दीत होऊन गेले?

४. समाज-शास्त्र, राजनीति-विज्ञान व न्याय यावरील पहिली भारतीय कृति कोणती आहे? तिचे लेखक कोण? हे कोणत्या काळात होऊन गेले?

५. नाट्यकलेवरील पहिली भारतीय कृति कोणती? तिचे लेखक कोण? हे कोणत्या काळात होऊन गेले?



अटी :

१. चंदामामा इंडिया लि., लिंटास अभिराडीपुरीज इंडिया लि., इनिशिएटिव्ह मिडिया व ब्रिटानिया इंडस्ट्रीजचे कर्मचारी किंवा त्याचे नातेवाईक किंवा सहकारी यांना या स्पर्धेत भाग घेता येणार नाही.

२. परीक्षकांचा निर्णय अंतिम राहील व त्याबाबतीत कोणताही पत्रव्यवहार केला जाणार नाही.

३. गचाळ हस्ताक्षरांतल्या प्रवेशिका रद्द ठरवल्या जातील.

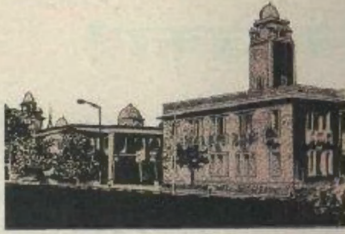
४. मे २००० च्या 'चांदोबा' मधें स्पर्धेचा निकाल जाहीर केला जाईल.

५. प्रवेशिका आमच्याकडे २९ फेब्रुवारी २००० पर्यंत पोंचल्या पाहिजेत.



भारत :

तेंव्हा व आता



चेन्नै : पाचव्या वेदाचे जन्मस्थान

तमिळनाडूची राजधानी चेन्नै हे नाव नुकतेच प्रचारात आले असले, तरी ते एक विस्मृतीत गेलेले जुनेच नाव आहे. शहराचे नाव मद्रास होते, अन् त्याही आधी मद्रासपट्टम्.

पण चेन्नै अन् मद्रास ही नावे तरी अस्तित्वात कशी आली?

चेन्नै हे बहुधा चिन्न केशवन्‌वरून आलेले नाव असावे. चिन्न केशवन या देवाचे एक जुने मंदीर समुद्रकिनारी होते. ईस्ट इंडिया कंपनीने ते मोडून त्या जागी किल्ला बांधला. दुसरी एक समजूत अशी आहे की इथे ब्रिटीश ठाण्याची स्थापना करणाऱ्या फ्रान्सिस डे याने नाइक दमराला वेंकटप्पा याच्याकडून जागा विकत घेतली. मुख्य वेंकटप्पाने अट घातली की त्या जागेचे नाव आपल्या पित्याच्या नावाचे - चेन्नप्पा नाईक- ठेवावे; म्हणून नाव चेन्नै झाले.



आता मद्रास या नावाचे काय? ते मुसलमान स्कूल - मदरसा - म्हणून मद्रास झाले का? मुस्लिम समाजाचा नेता मदरासन - याच्या नावावरून 'मद्रास' नाव झाले का? एका प्रभावशाली पोर्तुगीज कुटुंबाच्या मदेरा या नावावरून झाले का? आपल्याला काहीच ठाऊक नाही.

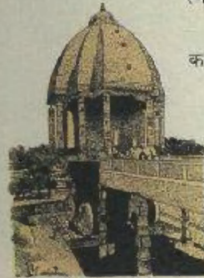
दिल्ली, वाराणसी, मदुरा किंवा कांचीपुरम् यांच्याशी तुलना केली तर चेन्नै शहर वयाने लहान असेल, पण तरीही ते एक स्मरणीय प्राचीन स्थान आहे. जवळ जवळ दोन हजार वर्षांपूर्वी, बरोबर सांगायचे म्हणजे मैलापुरला तिरुवल्लुवर रहात असत. त्यांनी तेथे तमिळमध्ये बुद्धि व सूक्ष्म ज्ञान प्रकट करणाऱ्या तिरुक्कुरळची रचना केली. या ग्रंथाला कधीकधी 'पाचवा वेद' असेही म्हणतात.

तिरुवल्लुवर हा एक संत-कवी म्हटला, तर त्याची पत्नी वासुकी हिला काही चमत्कारी शक्ती अवगत होत्या. एकदा वासुकी विहिरीतून पाणी काढत असताना, नवऱ्याने हाक मारल्यावरून, बादलीचा दोर सोडून देऊन तशीच भरकन तिरुवल्लुरसमोर हजर झाली. एक पाहुणा विहीरीजवळ गेला. तेंव्हा विहिरीतल्या पाण्याच्या पातळीपासून अर्ध्या अंतरावर कसला ही आधार नसलेली ती बादली तशीच लोंबत असलेली पाहून तो आश्चर्यचकित झाला !

येशु ख्रिस्ताचा शिष्य ख्रिस्तगणनेच्या पहिल्या शतकात भारतात येऊन शेवटी मद्रासला पोचला आणि शहरसीमेवरील एका टेकडीवर तो ख्रिस्तवासी झाला. त्या टेकडीला 'सेंट थॉमस' असे नाव पडले. त्याच्या स्मृत्यर्थ असणारे दुसरे स्मारक म्हणजे सेंथॉम कॅथिड्रल. इथे त्याला प्रथम पुरण्यात आले.

१७व्या शतकात चेन्नै हे ब्रिटीश ईस्ट इंडिया कंपनीचे व्यापारी केन्द्र बनले. सुरुवातीला इंग्रज माणसे समुद्रकिनारी गवताच्या झोपड्या बांधून रहात असत. लवकरच तेथे प्रसिद्ध सेंट जॉर्ज फोर्ट हे स्मारक बांधले गेले.

शहर मैलापुरचे कापालेश्वर व ट्रिप्लिकेनच्या पार्थसारथी यांसारख्या मंदिरांमुळे प्रसिद्ध आहे.





चेन्नैचा एक भाग अड्यार हे अंतरराष्ट्रीय थिऑसॉफिकल सोसायटीचे प्रमुख केन्द्र आहे. हे स्थान ध्यान व अभ्यास करण्यासाठी आदर्श असे आहे.

आजचे आधुनिक चेन्नै हे शहर (लोकसंख्या जवळजवळ ४० लाख) आसपासच्या जुन्या व नवीन प्रेक्षणीय स्थळांसाठी प्रसिद्ध आहे. नव्यांपैकी एक आहे - जन्मजात कलाकारांनी मांडलेल्या, त्यांच्या कृतीचे प्रदर्शन असणारे चोलामंडल आर्टिस्ट्स् व्हिलेज. तिथून फार दूर नसलेलं, अन् समुद्रावर असणारं महाबलिपुरम् किंवा मामल्लपुरम् हे ही आणखी एक. अखंड दगडातून बनवलेल्या शिल्पांचे आणि स्मारकांचे ते आगरच आहे.

चेन्नैमध्ये अनेक विश्वविद्यालये, उत्तम प्रकारे राखलेली उद्याने, एक मोठे पुराणवस्तुसंग्रहालय, एक अंतर्देशीय ग्रंथालय आणि प्राणिसंग्रहालये आहेत. इथे एक फिल्म इंडस्ट्रीही आहे. दक्षिण भारतातले हे सर्वात मोठे शहर होय.



तिबेटकडे साऱ्या जगाचे लक्ष - पुन्हा एकदा

जगात पशुतुल्य शरीरबळाने बऱ्याच गोष्टी ठरवल्या जात असत, या गोष्टीला फार काळ लोटलेला नाही. पण दुसऱ्या महायुद्धानन्तर (१९३९-१९४५) परिस्थिती बदलली. राजकीय समस्या समजूतदारपणा अन् मध्यस्थांच्या आधारे सोडवल्या जाऊ लागल्या.

परंतु पशुतुल्य शरीरबळ अजूनही आपली भूमिका बजावत आहे. भारतात बरीचशी शाही संस्थाने होती. अशा संस्थानांच्या राजकर्त्यांना भारतात किंवा पाकिस्तानात मिळून जाण्याचा विकल्प दिला गेला होता. इतर शेकडो संस्थानी राजकर्त्यांप्रमाणे, काश्मिरचा राजकर्ता, महाराज हरिसिंग यानेही आपले संस्थान भारतात मिळवण्याचा निर्णय घेतला. पण कुठलाही कायदेशीर हक्क नसताना, पाकिस्तान अजूनही संस्थानाचा एक मोठा भाग व्यापून राहिला आहे. त्याला आपण व्यापलेले काश्मीर म्हणतो.

या प्रमाणेच विसाव्या शतकाच्या सहाव्या दशकात चीनने तिबेट व्यापायला सुरुवात केली. भौगोलिक दृष्टीने चीनला लागून असले, तरी तिबेटची स्वतःची अशी एक संस्कृती आणि आपले सरकार होते. दलाई लामा तिबेट सरकारचा व तिथल्या बौद्ध धार्मिक मताचाही प्रमुख असे. चौदावा दलाई लामा तेनझिन ग्यासो याने भारतात आश्रय घेतला. तो अज्ञातवासात आपले प्रमुख ठाणे धर्मशाला इथे राहून आपले सरकार चालवत आहे.

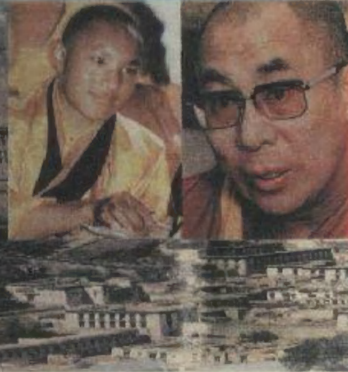
दलाई लामाच्या खालोखाल असणारा पंचेन लामा हा तिबेटियन जनतेचा नेता होता. या पंचेन लामाची कचेरी चीनने आपल्या पकडीत ठेवली आहे. चीनने हीच गोष्ट तिबेटी जनतेच्या तिसऱ्या-



कर्मापा नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या प्रमुखाबाबतही करायचा प्रयत्न केला. याच ओळीतला चालू १७ वा कर्मापा (युग्येन ट्रिले दॉर्जी) हाही भारतात पळून आला आणि जानेवारी ९९च्या सुरुवातीस धर्मशाला इथे पोचला.

या कर्मापाचे वय १३-२० च्या दरम्यान आहे. साहजिकच त्याला चीनची तिबेटवर मालकी असह्य झाली. काही सोबती बरोबर घेऊन तो बर्फव कठीण काटेरी झुडपे आणि खिंडी यातून शेकडो कि.मी. अंतर पायी तुडवत भयानक वादळी वाऱ्यांना तोंड देत इथे येऊन पोचला.

हेरिटेजला (चन्दामामा मासिकाचे भगिनी प्रकाशन - १९८५ ते १९८९) मुलाखत देताना दलाई लामाने चीनने तिबेटमधे जो अनर्थ केला त्याचे वर्णन केले. तो म्हणाला, "या तथाकथित सांस्कृतिक क्रान्तीच्या काळात बहुतेक सारी धार्मिक व सांस्कृतिक ग्रन्थसंपदा नष्ट केली गेली. आणि त्या हस्तलिखितांचा उपयोग त्यांनी आपल्या बुटांचे तळवे आणि वस्तु बांधण्यासाठी केला किंवा चक्क खताच्या खड्ड्यांमधे फेकून दिली."



"आता त्या प्रकारची वर्तणूक बदलली आहे का?" हेरिटेजने विचारल्यावर "होय. बदलली आहे." असे दलाई लामा म्हणाला.

जगाची अशी अपेक्षा आहे की, ही परिस्थिती अजून सुधारेल अन् तिबेटला कमीत कमी राजकीय



स्वातंत्र्य तरी मिळेल आणि दलाई लामा व कर्मापा यांना आपली राजधानी ल्हासा इथे परत जाता येईल.

समुद्रसपाटीपासूनच्या अधिक उंचीमुळे तिबेटला 'जगाचे छप्पर' असे म्हटले जाते. तिथली अगदी खालच्या पातळीवरची क्षेत्रेसुद्धा समुद्रसपाटीपासून ४००० मीटर उंच आहेत. त्यांचे प्रमुख उद्योग म्हणजे शेती व मेंढ्या पाळणे हे आहेत. याशिवाय ते लोकर, कस्तुरी, सोने, गहू व बार्ली यांचा व्यापार करतात. ते याक या जनावरावर सर्वात अधिक अवलंबून असतात, कारण फक्त हा पशुच तिथली कडाक्याची थंडी सहन करू शकतो. जवळजवळ सर्वच तिबेटी बौद्ध आहेत. ते खूप कामसू आणि निसर्गतः साधे आहेत.